

FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA U SARAJEVU

Bošnjačka književna moderna i književni prilozi u časopisu "Biser"

Završni magistarski rad

Studentica: Nejra Čehajić

Sarajevo, septembar 2021.

Mentor: prof. dr. Sanjin Kodirć

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Nejra Čehajić

Broj indeksa: 3003/2018

Odsjek za književnosti naroda BiH i bosanski, hrvatski i srpski jezik

Nastavnički smjer

Bošnjačka književna moderna i književni prilozi u časopis *Biser*

Završni magistarski rad

Mentor: prof. dr. Sanjin Kodrić

Sarajevo, septembar 2021.

Sadržaj

Uvod	1
Moderna	2
Moderna u evropskoj književnosti:	2
Moderna u bošnjačkoj književnosti:.....	5
Biser	11
Odnos "Bisera" i drugih časopisa tog vremena.....	13
Moderna u bošnjačkoj književnosti i prilozi u časopisu <i>Biser</i>	16
Poezija u časopisu <i>Biser</i> s modernističkim odlikama	16
__Musa Ćazim Ćatić.....	16
__Jusuf Tanović.....	35
__Šemsudin Sarajlić	37
__Ostali pjesnici	40
Proza u časopisu <i>Biser</i> s modernističkim odlikama	46
__Šemsudin Sarajlić	47
__Abdurezak Hifzi Bjelevac	47
__Sejfuddin	49
Žene, autorice u <i>Biseru</i>	51
__Nafija Sarajlić.....	52
__Šefika Nesterin Bjelevac.....	54
__Zilkida A. Tuzlanka.....	55
Zaključak.....	57
Izvori	60
Literatura	60
Elektronski izvori	62
Bibliografija.....	63

Panislamizam i Evropa.

Prof. dr. Mustafa Kemal Atatürk

U ovom veštaka...
 Mustafa Kemal Atatürk...
 Panislamizam...
 Evropa...
 Mustafa Kemal Atatürk...

Ustav

Prof. dr. Mustafa Kemal Atatürk

Ustav...
 Mustafa Kemal Atatürk...
 Ustav...
 Mustafa Kemal Atatürk...
 Ustav...
 Mustafa Kemal Atatürk...

Pravna

Prof. dr. Mustafa Kemal Atatürk

Pravna...
 Mustafa Kemal Atatürk...
 Pravna...
 Mustafa Kemal Atatürk...

Književnost

Prof. dr. Mustafa Kemal Atatürk

Književnost...
 Mustafa Kemal Atatürk...
 Književnost...
 Mustafa Kemal Atatürk...
 Književnost...
 Mustafa Kemal Atatürk...

Historija

Prof. dr. Mustafa Kemal Atatürk

Historija...
 Mustafa Kemal Atatürk...
 Historija...
 Mustafa Kemal Atatürk...

Ustav

Prof. dr. Mustafa Kemal Atatürk
 Ustav...
 Mustafa Kemal Atatürk...

1914. 27. 12.

Moja majko!

Moja majko! Moja majko! Moja majko!
 Moja majko! Moja majko! Moja majko!
 Moja majko! Moja majko! Moja majko!
 Moja majko! Moja majko! Moja majko!
 Moja majko! Moja majko! Moja majko!
 Moja majko! Moja majko! Moja majko!

Posjedovnica - A. Hočevarova

Posjedovnica...
 A. Hočevarova...

Ime	Broj	Godina	Ukupno
Musa Čazim Čatić	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...

MUSLIMANSKA BIBLIOTEKA.
 SPAS JE ČAS U
 IZVANREDNOJ PROMETI

MUSA-ČAZIM ČATIĆ:

PJESME
 OD GODINE 1900. DO 1908.
 (PRVA KNJIGA)

TISKAR I NAKLADA -
 PRVI MUŠKI, NAŠI, KNJIŽARE I ŠTAMPARIJE
 (MUSTAFA KEMAL ATATÜRK)
 U MOSTARU.

U Mostaru, 27. prosinca 1914.
 Mustafa Kemal Atatürk

Uvod

Publikacije od početka dvadesetog stoljeća imale su veliku književnu, političku, naučnu, ali i umjetničku funkciju. One su uglavnom izlazile periodično. Glavna karakteristika publikacija je upravo u raznovrsnosti njihovih sadržaja. Tome doprinose saradnici, odnosno autori zajedno sa uredništvom i recenzentima. Periodične publikacije su brojčano označene i izlaze u određenim vremenskim razmacima. Bez obzira na sve edukativne ciljeve kojima su ove publikacije težile, nedovoljno su istražene. One predstavljaju vid književnog stvaranja koji je poprilično marginaliziran, iako po svim parametrima zaslužuju biti istražene, naročito s književno-historijskog gledišta. Ove publikacije se susreću s velikim problemima zbog vrijednosti objavljenih priloga. Mnogo veća pažnja posvećuje se klasicima i kanonu, zbog njihove trajnije vrijednosti, ali ovi časopisi daju najbolju sliku društvenog života u jednoj zajednici, naročito književnog života čemu doprinose radovi poznatih i manje poznatih pisaca.

Ovaj rad će se baviti književnim priložima u časopisu "Biser" koji su modernistički obojeni.

Rad se, načelno, sastoji iz četiri dijela.

U prvom dijelu bit će riječi o modernizmu kao književnoj epohi, o njenom položaju u evropskoj, ali i bošnjačkoj književnosti, uticajima, i razvitku.

U drugom dijelu riječ je o poetici "Bisera". Bit će predstavljeni nacionalni, politički, ali i književni okvir ovog lista.

U trećem dijelu će se posvetiti konkretno književnim priložima. Obradit će isključivo autorska književna djela, bez prevednih priloga ili priloga koji govore o političko-historijskoj situaciji tog doba.

Četvrti dio rada obuhvatit će zaključak i literaturu koja je korištena za izradu rada zajedno sa elektronskim izvorima i bibliografiju književnih priloga objavljenih u "Biseru".

Moderna

Moderna u evropskoj književnosti

Sa Bodlerovom poezijom pojavila se i jedna nova struja u evropskoj umjetnosti – struja umora, razočarenja i gađenja nad postojećim, često i gubljenje vjere u budućnost. Ta nova struja naročito nakon pada Pariške komune 1870. godine daje osnovni ton evropskoj književnosti simbolizma i dekadanse. Ona se sve više izražava kao bjeg od stvarnosti, kao udaljavanje umjetnika od života, kao maštenje o nekom dalekom, nestvarnom i boljem svijetu. Tako dalek novi svijet više se ne može naporedo opisivati, nego samo nagovještavati. Riječ više nije sredstvo kojim se neposredno dočarava romantička emocija ili iskazuje realistička, kritička analiza društva. Ona postaje znak, simbol, koji posredno govori o pjesnikovom odnosu prema svijetu i životu.

Trajanje moderne se ograničava na period od kraja 19. stoljeća do početak Prvog svjetskog rata.

Naime, početak moderne vidljiv je i u dobu humanizma i renesanse.¹ Sa modernom se pojavio zahtjev tabula-rasa, odnosno oblikovanje svega ispočetka, iz osnove. Tačnije, početi ispočetka i razmišljati ab-ovo, to je osnova i ujedinjujuća maksima svih pravaca i rodova moderne umjetnosti.

Prema Habermasovoj definiciji osnovna karakteristika moderne je u njenoj samoreferencijalnosti² što znači da je svaki odnos prema spoljašnjoj stvarnosti u vezi sa bilo kojom teorijom podražavanja, suvišan. Moderno doba prestaje sa obožavanjem izvansvjetskog i uvodi čovjekoljublje koje će prerasti u veličanje čovjeka, gospodara prirode i svjetova. Okretanje prema čovjeku dovodi do nedostatka odnosa prema iskustvu i prema historiji, predstavljajući to kao nezavisnot od prirode i historijskih uzora i kao uzdizanje umjetnosti do statusa "čistote", koja je u sebi nosila tendenciju da djelo pretvori u stvar za sebe, nedozvoljavajući mu da ideja postoji kao diferencija prema stvarnosti iz koje je dobijala svoj estetski karakter.

---

¹ Jacques Le Goff: "Drugaciji srednji vijek", Pariz; 1978.

² Hajnrih Kloc: "Umetnost u XX veku"

U moderni ljudske vrijednosti se rapoređuju po vertikali jedna iznad druge. Modernizam je u određenim slučajevima vodio prema "najusijanijim" oblicima modernog svijeta: fašizmu, komunizmu i blažoj formi - američkoj imepriji.

U ovom periodu romani su bez likova, mogu biti plod autentične inspiracije na planu stvaralačke psihologije i mogu predstavljati značajna istraživanja i inovacije na planu estetske strukture, ali na planu recepcije oni jasno svjedoče o odsustvu volje pisaca za komunikaciju sa čitateljima. Jedan od bitnih aspekata modernističke revolucije bio je, upravo, raskid sa banalnom komunikacijom između umjetnika i konzumenata umjetosti koja je u tradicionalnoj kulturi vladala.

Ako historijski uzori nisu mogli više da služe kao orijentir, onda je na kraju krajeva svako mogao da se poziva na ovaj ili onaj postupak, na ovaj ili onaj primjer.

Moderna nije kompaktna književna epoha, već podrazumijeva skup različitih pravaca i škola, među kojima su:

- Simbolizam: nastaje u Francuskoj; nazivaju ga i neoromantizmom (novim romantizmom); koristi simbole kao stilske elemente koji skrivajući otkrivaju značenje; odlikuje ga idealizam
- Parnasizam: nastao u Francuskoj; njeguje kult forme; odlikuje ga elitizam (Parnas je brdo koje je, po legendi iz grčke mitologije, bilo sedište Apolona, zaštitnika umjetnosti i muza, a mogu ga dosegnuti samo rijetki i odabrani)
- Dekadencija: nastala u Francuskoj; označava opadanje, propadanje i stanje duhovnog klonuća; njeni predstavnici se okreću muzikalnosti jezika, zatvorenosti (hermetičnosti), nemoralnosti i porocima
- Lapurlatizam: zastupa ideju o samostalnosti umjetničkog djela; o umjetnosti radi umjetnosti; umjetnost nema društvenu ili moralnu funkciju; ona ne treba da bude korisna, već je njen jedini cilj da bude lijepa
- Impresionizam: nastaje u Francuskoj, prvenstveno u slikarstvu pa se širi i na književnost; označava iskazivanje subjektivnih čulnih utisaka, kao i spontano umjetnikovo izražavanje; opisuje unutrašnje emocije i raspoloženja

Temelji moderne kao književne epohe se zasnivaju na sljedećim odlikama:

Subjektivnost (okretanje sebi)

Individualizam

Pesimizam (nepomirljivost sa svijetom)

Bijeg od života

Unutrašnja duševna stanja i emocije su: dosada, ravnodušnost i apatija

Bunt protiv društva

Sloboda i neobuzdanost

Hermetičnost (zatvorenost)

Djela nemaju jasne poruke

Eksperimenti sa jezikom (da bi se iskazalo neizrecivo)

Približavanje poezije muzici

Forma je važnija od sadržine

Počeci moderne književnosti južnoslavenskih naroda javljaju se na kraju 19. i početku 20. stoljeća. Naznake novih literarnih struja nalaze se već i u djelima pisaca realističke epohe, ali će presudniju vezanost za te struje ispoljiti tek nova književna generacija na prelazu dva stoljeća.

U hrvatskoj književnosti početak moderne vezan je i za jedan politički događaj 1918. godine. Nakon studentskih demonstracija u Zagrebu, kada je spaljena mađarska zastava, mnogi studenti su bili isključeni sa Sveučilišta i primorani da nastave studije u Pragu i Beču. Tamo su došli u izravan kontakt s modernim evropskim strujanjima u umjetnosti, čiji duh su nastojali prenijeti i u okvire hrvatske književnosti. Podsticaji koji su dolazili iz Evrope ne bi mogli naći plodno tlo da nisu i u hrvatskim i literarnim kretanjima postojale realne mogućnosti i potrebe za tim, već se i u djelima pojedinih pisaca realizma opaža devedestih godina trag koji je vodio ka modernoj: u sve jačem ispoljavanju njihove pažnje za

psihološkim poniranjem u dubine ljudske psihe i s naglašenijim individualnim tonom iskaza. Sukob "mladih i starih" bio je buran i potrajao je sve do 1903. godine. Iz današnje perspektive te polemike mogu izgledati i prenaplašene, ali su one bile plodonosne: izražavale su sukob književnih shvatanja i postavljale pitanja o novim zadacima i smislovima kao i novim izražajnim oblicima književnosti.

Zanimljivo je da je izvan tog sukoba bio istinski začetnik i najznačajniji predstavnik: Antun Gustav Matoš, koji je svojim povezivanjem francuskih duhovnih pokreta s prirodom i potrebom hrvatskog nacionalnog individualiteta bio istinski pobornik novog i najautentičniji njegov predstavnik.

U srpskoj književnosti sukob "mladih" i "starih" nije bio u onom vidu kao u hrvatskoj književnosti, pa se o samom početku moderne ne može ni govoriti kao nekom pokretu. Novo shvatanje književnosti najviše se ispoljava u poeziji i to posebno u pjesničkom djelu Jovana Dučića, Milana Rakića i Disa.

Novo shvatanje književnosti opaža se i u kritici: već devedestih godina u radovima Bogdana Popovića i Ljubomira Nedića izražena je opozicija realističnoj koncepciji utilitarizma i tendencije u literaturi, a posebna pažnja posvećena je problemu forme i uopće književnosti kao umjetnosti.

U tom vremenu na tlu Bosne i Hercegovine bilježi se čitav niz značajnih pojava koje obilježavaju početak moderne književnosti. Pojava književnih časopisa: Bosanska vila i Nada u Sarajevu, Zora i Biser u Mostaru, Razvitak u Banja Luci svjedoče o književnom životu u BiH.

Moderna u bošnjačkoj književnosti

Zahvaljujući svom geografskom položaju Bosna se oduvijek nalazila na meti mnogih okupatora. Nakon svake okupacije slijedio je period prilagođavanja bosanskog stanovništva novim kulturama, tradicijama... Godine 1878. Bosna postaje dio Austro-Ugarskog carstva. Iako se stanovništvo protivilo, na kraju nije imalo druge opcije nego da prihvati novo carstvo i novi način života, što se, bez imalo sumnje, odrazilo u svim sferama života.

Pojavom nove kulture bosansko stanovništvo bilo je suočeno sa mogućnošću nestanka jednog svijeta koji nije bio spreman za velike i agresivne promjene. Veliki preokret predstavljalo je napuštanje Osmanskog carstva, s obzirom na to da je na bosanskom tlu orijentalno-islamska kultura bila prihvaćena i smatrana svojinom. Prepušteni sami sebi, politički neorganizirani i bez ikakvog oslonca van teritorije Bosne, nije im nudila nikakvu drugu opciju od prihvatanja, iako taj put prilagođavanja uopće nije bio lagan. Ogromne promjene koje se nalaze pred ovim stanovništvom uticale su, ne samo na politički život, već i na književni, socijalni, i kulturni upravo to je razlog zašto su mnogi književnici tog vremena ambivalentni pa pripadaju čas srpskoj, čas hrvatskoj književnoj sceni, uz opravdanje kako su Bošnjaci bratski narod, koji može da prihvata drugo i drugačije kao svoje.

Dolaskom Austro-Ugarske, konačno, počinje književnost na bosanskom jeziku, što je od izuzetne važnosti kada je u pitanju identitet jednog naroda.

Sanjin Kodrić vrši periodizaciju na sljedeći način:

1. Folklorni romantizam - čije su karakteristike bile oslanjanje na usmenu književnu tradiciju i buđenje nacionalne svijesti (što je odlika romantizma uopće, s tim da je veličanje nacionalne svijesti na području zemalja bivše Jugoslavije naročito bila izražena). Ovdje je smješten Safvet-beg Bašagić, iako je Bašagićev rad i djelo daleko šire od folkornog romantizma.
2. Prosvjetiteljski realizam - kojeg obilježava: prvi bosanskohercegovački roman *Bez nade* (Osman-Aziz) i prvi bošnjački roman *Zeleno busenje* (Edhem Mulabdić).
3. Preporodni modernizam/moderna- sa Musom Ćazimom Ćatićem.

Kada govorimo o književnosti, nemoguće je ne spomenuti dvije struje koje su se provlačile kroz tadašnja književna djela. pisci su pred sobom imali veliki zadatak, trebali su sačuvati i elemente orijentalno-islamske kulture, ali i prihvatiti nove zapadno-evropske, koje se međusobno sučeljavaju. Upravo tada dolazi do stvaranja nove kulture i moderne književnosti koja od 19. stoljeća pa sve do danas predstavlja dio zapadno-evropskog kulturalnog i književnog sistema.

Apsolutno pogrešno bi bilo promatrati da su stvaranja u bošnjačkom književnom krugu tog vremena bili, isključivo, vezani za odnos orijentalno-islamske i zapadno-evropske kulture.

“Naime, čak i ako se posebno fokusira bošnjačka književnost kao južnoslavenska književna pojava muslimanske provenijencije, njezine osobnosti – kako to s razlogom ističe Enes Duraković – „ne izvire samo iz vrela orijentalno-islamske kulture i duhovnosti, nego su se u bošnjačkoj kulturi od srednjovjekovlja do naše suvremenosti taložila i ‘primala’ raznovrsna književna iskustva, oblici i konvencije“, pri čemu se ovi složeni procesi daju i trebaju pratiti prvenstveno „u *poetskoj* a ne *historijsko-dokumentarnoj* suštini i vrijednosti“, i to počev od preobrazbe „srednjovjekovnog zapisa na stećku u epigraf na bašluku (nišanu)“ pa sve do „paradigmatičnog i simboličkog susreta i slivanja *bejta* i *soneta* na razmeđu 19. i 20. vijeka“, uz napomenu da se slično odnosi i na kasniji razvoj novije bošnjačke književnosti”³.

Ovi dramatični historijski procesi u bošnjačkoj književnosti i na bosanskom kulturnom prostoru određeni su Lotmanovim pojmovima *kulture* i *eksplozije*⁴, koji se objašnjavaju kao sudar međusobno nepozatih jezika: onaj koji prihvata i onaj koji se prihvata. Bošnjačko tlo je na razmeđu 19. i 20. stoljeća obilježeno sudarom nepoznatih kultura.

Bogato kulturno stvaralaštvo i književna iskustva zasnovana na usmenoj tradiciji i orijentalno-islamskoj poetici s primjesama modernih evropskih književnostima doprinose jasnim uočavanjima traganja za posebnosti ne samo književnog nego sveukupnog društvenog, političkog i etno-nacionalnog identiteta.

U okviru moderne u bošnjačkoj književnosti susrećemo prisustvo folklornog romantizma i prosvjetitljeskog realizma. Folklorni romantizam, zapravo, i predstavlja usmenu književnu tradiciju (nasljeđe usmenih književnih formi), susrećemo pojavu poetičko-baladesknog narativa. Sam romantizam u južnoslavenskim književnostima je nacionalno kodiran. Predstavlja ostvarenje kolektivnih ideala; opisuje se nacija, kolektiv, opjevan je begluk kroz koji se prožima sama tradicija bošnjaštva.

Osim folklornog romantizma važno je spomenuti i prosvjetitljeski realizam koji podrazumijeva težnju za emancipacijom naroda, pretežno se piše o novonastaloj situaciji, i uglavnom je baziran na prihvatanje onog što je Austro-ugarska donijela sa sobom. pisci su nastojali prikazati što realniju sliku tadašnjice.

---

³ Sanjin Kodrić “Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti” Sarajevo: Slavistički komitet, 2012; “Novija bošnjačka književnost, “unutrašnja povijest, prošlost i predaja kulturalnog smisla: Politradijski kulturalnomemorijski makromodel (Preporodni modernizam; postpreporodni tradicionalizam; avangardizam; neoizmi i poetičke alijasne međuratnog doba; poratni predmodernizam) i Postkanonski kulturalnomemorijski makromodel (Poratni modernizam; postmodernizam, “ratno pismo” i “poetika svjedočenja”

⁴ Jurij M. Lotman “Kultura i eksplozija”, prev. Sanja Veršić, Zagreb: Alfa, 1998.

Zbog prisustva ove dvije struje dolazi i do sukoba među stanovnicima, jer su mladi prihvatili kompletnu misiju novog carstva dok su stariji nastojali što duže da zadrže okvire tradicije.

Bosna će vrlo često predstavljati pravi primjer granične zone orijentalno-islamskog i zapadno-evropskog svijeta, odnosno taj spoj tradicionalnog i modernog koji otkriva nove simbole, paradigme i modele, bit će sistem koji će privlačiti mnoge kritičare da daju svoje mišljenje u vezi sa miješanjem političke i socijalne situacije koje se odražava na književnosti.

Za utemeljenje moderne bošnjačke poezije od presudne je važnosti izuzetno vrijedno lirsko stvaralaštvo narodnog umotvora, prije svega sevdalinke i balade, koje su već prvoj generaciji pjesnika ponudile prepoznatljive obrsace umjetničkog izraza.

Književnost se tada stvarala u časopisima, knjigama i kalendarima. Nastojala je nastaviti put emancipacije, sticanje i dizanje svijesti o samom sebi, o svom slavenskom biću....

Bošnjaci su svoj prvi list, pod nazivom „Bošnjak“, dobili 2. jula 1891. godine. Cilj ovog lista bio je da donese čisto bosansko osjećanje. Ovakav stav definitivno nije odgovarao srpskim i hrvatski strujama, što dokazuju i polemike izazvane mišljenjem Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka da novosrpske i novohrvatske struje nisu ni postojale do same okupacije.

Pojava „Behara“, a potom i „Gajreta“ i „Bisera“, otvara prostor za okupljanje bošnjačkih književnih snaga, čime se ukida praksa da bošnjački pisci književni napredak mogu doživjeti isključivo u srpskim i hrvatskim časopisima i publikacijama. „Behar“ je svojom pojavom otvorio razdoblje književnih listova, u kome književna djelatnost Muslimana dobija organizovan karakter, u kome se javlja čitav niz novih književnih imena, naporedo sa konačnim stvaranjem muslimanske čitalačke publike.“⁵

Pojavu moderne u bošnjačkoj književnosti predstavlja lirike Muse Ćazima Ćatića, Fadila Kurtagića, Avde Karabegovića Hasanbegova i proze Abdurezaka Hifzi Bjelevca. Pisci bošnjačke moderne su izgradili svoj prepoznatljivi književnostilski izraz po uzoru na sevdalinku i lirsku narodnu tradiciju. U poeziji se osjeća uticaj simbolizma, a u prozi impresionizma.

---

⁵ Fatmir Alispahić "Političke refleksije u bošnjačkoj književnosti austrougarskog perioda" Fatmiralispahic.ba (<https://fatmiralispahic.ba/2009/03/31/politicke-refleksije-u-bosnjackoj-knjizevnosti-austrougarskog-perioda/>)

Pjesnik Musa Ćazim Ćatić prešao je put od romantičara do moderniste. U njegovoj poeziji događa se sve ono što se događa kod ostalih modernista: klonuće, bezizlaz, razočarenje. Teme su pejzažne, ljubavne, religiozne.

Fadil Kurtagić živi u isto vrijeme kada i Ćatić, ali on se povlači u sebe, u pesimizam.

Abdurezak Hifzi Bjelevac je pisac u čijim djelima se osjećala atmosfera klonulosti beznađa i sivila kakva je vladala u to vrijeme. On je jedno vrijeme među svojim savremenicima bio usamljena pojava kada je u pitanju traganje za novim izrazom.

“Postoji teza u bošnjačkoj književnoj povijesti da je prvi moderni bošnjački pjesnik Safvet-beg Bašagić. Moguće je biti saglasan s njome ako se u poetiku modernosti uključi kasni, folklorni, herojskocentrični, rodoljubivi i epski kodiran romantizam. Ali takav romantizam, sa svim svojim kulturalnim ideologijama, još je u prosvjetiteljsko-utilitarnom makro-modelu književnosti, sa svim njegovim funkcionalizacijama: ideološkom, terapijskom, moralnom, identitetskom – pa je on prije završetak tradicionalne književne paradigme i sinteza formi usmenosti u pisanu kulturu, a ne modernistički artistski projekt koji karakterizira polje autonomije literature karakteristično za modernu i njene najrelevantnije poetičke realizacije u 20. stoljeću.”⁶ Bašagić nije uspio da na pravi način spoji dvije velike kulture kako je to uradio Ćatić. Upravo iz tog razloga Bašagić se “ne može smatrati rodonačelnikom bošnjačke moderne poezije, nego prije glavnim pjesnikom bošnjačke tradicionalističke poetičke paradigme.”⁷

Društveni trenutak u kojem se pojavljuje Ćatićeva zbirka obilježen je, s jedne strane, raspadom imperijalne moći Austro-Ugarske, a s druge, na globalnom planu, znacima nadolazećeg Prvog svjetskog rata i otpočinjanjem kulture skepse na evropskom planu, sa ekspresionističkim modelom tzv. grobljanske poezije⁸.

Prije Ćatića pojavio se Edhem Mulabdić - jedna izuzetna ličnost bošnjačke kulture, ne toliko po svome književnom djelu koliko po kulturnom radu. On je na osnovu prihvatanja evropskih dostignuća prosvjetiteljstva i racionalizma otvorio mogućnost da se tadašnji narod konstituišu kao savremena, moderna nacija.

---

⁶ Enver Kazaz “Stoljeće moderne bošnjačke poezije” Strane.ba (<https://strane.ba/enver-kazaz-stoljece-moderne-bosnjacke-poezije/>)

⁷ Enver Kazaz “Stoljeće moderne bošnjačke poezije” Strane.ba (<https://strane.ba/enver-kazaz-stoljece-moderne-bosnjacke-poezije/>)

⁸ U engleskom predromantizmu javlja se književnost s mističnim motivima pod nazivom grobljanska poezija. Grobljanskoj poeziji mistika služi kao polazište za razmišljanje o prolaznosti života.

Ćatić u bošnjačku poeziju uvodi "svjetsko kulturno naslijeđe i u njoj sjedinjuje simboličku i svaku drugu podlogu helenističke, staroegipatske i evropske kulture u cjelini"⁹.

Na samom početku moderna uopće nije bila primarna stilska formacija niti je oko sebe okupila onoliko autora koliko su se nadali tadašnji književnici.

Detaljnije razmatranje ovog razoblja dovelo bi do zaključka da u bošnjačkoj poeziji postoje isti oni procesi miješanja različitih umjentičko-estetskih koncepcija što je posljedica specifičnog ubrzanog razvoja književne svijesti i ukusa.

---

⁹ Enver Kazaz "Stoljeće moderne bošnjačke poezije" Strane.ba (<https://strane.ba/enver-kazaz-stoljece-moderne-bosnjacke-poezije/>)

Biser

Časopis "Biser" javlja se 1. 6. 1912. Izlazio je tri godine od 1. 6. 1912. do 12. 5. 1913, zatim od 1. 6. 1913. do 15. 6. 1914. i 1918. godine.

Pojavio se u vremenu kada su bile izražene aspiracije Srba i Hrvata za pridobijanje bošnjačkih intelektualaca i stvaralaca.

S obzirom na to da se "Behar" prestao štampati, te da se "Gajret" pred sami svoj kraj priklanjao srpskom kulturnom krugu, ideja Muhameda Bekira Kalajdžića da se pokrene list za širenje muslimanske prosvjete prihvaćena je objeručke. U centar tematskih aspekata redakcija naglašava islamsku komponentu, ali zahvata i problematiku svakodnevnice i stanje tadašnjeg društva, ograđuju se od politike i naglašava se da u ovom časopisu nema mjesta za takve teme. Ove stavove Biser je zadržao do samog kraja svog izlaženja.

1914. godine časopis je izlazio do sredine juna, i nijednim tekstom nije najavljen dolazak Prvog svjetskog rata.

Od osmog broja časopis uređuje Musa Ćazim Ćatić, i tu ostaje do početka rata, odnosno dva godišta. On je ovisio i od vlasnika lista i od redakcije, ali je u tim brojevima vidljiva njegova inovativnost i nastojanje da list sadrži što više književnih priloga. U to vrijeme on je bio i urednik, pjesnik, prevodilac, pisac književnih eseja, prikaza, bio je stub "Bisera". Ovi brojevi sa književnog aspekta imaju i najveći značaj. Tu su: nastavci romana *Pod drugim suncem* A. Hifzi Bjelevca, nastavak pripovijesti "Dva života" Mihraba Karišikovića, humoreska Huseina Đoge "Životopis jednog megjeda", "Bijela tačka pod gajem" i "O društvenosti" Šemsudina Sarajlića, "Kratak pregled Perzijske književnosti" Husejina Đoge, prikaz knjige pjesama Faik Alije "Kipovi" te "Osmanlijski pjesnik Galib – dede" M. Ć. Ćatića.

Biser je objavljivao i duže pripovijesti i feljtonske proze, pa posebno u trećem godištu i dokumentarne ili reportažne zapise sa ratnom tematikom (Sarajlić).

Zanimljivo je da je Nafija Sarajlić objavila upravo u Biseru svoju sentimentalno-ispovijednu i didaktičku prozu "Teme", s čim se otvara put ženske proze u bošnjačkoj književnosti. Konekcija sa usmenoknjiževnom baštinom u Biseru ostvaruje se izravno publiciranjem, u sva tri godišta u kontinuitetu, narodnih umotvorina – pjesama, proza, izreka, šaljivih priča i anegdota. Biser je objavio ukupno četrdeset i devet narodnih pjesama, pretežno lirskih, a

potom i balada i epsko-lirskih pjesama, od kojih su neke po prvi put štampane i upravo na ovaj način sačuvane od zaborava.

Uz priloge nekoliko autorica objavljenih u Biseru vežemo i neposrednije prisutne utjecaje usmenoknjiževnog poetskog izraza, sevdalinke i balade. Šefika Nesterin Bjelevac, supruga Abdurezaka Hifzi Bjelevca, objavila je pjesmu "Na razvalinama dvora Ali-paše Rizvanbegovića", za koju Memija i Hadžiosmanovićeva primjećuju da preuzima motive iz narodne epske poezije, a pod pseudonimom Tuzlanka A. Zilkida nepoznata autorica objavila je tri ljubavne pjesme pod neposrednim utjecajem sevdalinke. (Memija, Hadžiosmanović 1998: 30)

Biser je okupio, kad je o pjesničkoj produkciji riječ, tridesetak imena, što od ranije poznatih, što novih mlađih pjesnika, što autora koji su se potpisivali pseudonimom – a svakako najveći značaj među tim priložima imaju Ćatićeve pjesme, kojih je pedesetak (što je skoro trećina njegove ukupne produkcije) objavljeno u prva dva godišta Bisera. Neosporno je da su Ćatićeve pjesme iz ovog poznog razdoblja zapravo sami vrhunac njegovog pjesničkog stvaranja, a put Ćatićev je, kao vjerni poetički sljedbenik njegov, i u Biseru slijedio Fadil Kurtagić, doduše sa svega nekoliko u to vrijeme publiciranih pjesničkih tekstova (i u Biseru i u Gajretu). Zanimljivi novi autori koji su se pojavili u Biseru bili su Munib Osmanagić (Narcis) i Mirhab Šukri Karišiković – nastavljaajući dučićevsku i rakićevsku poetičku orijentaciju, a drugi ostajući u poetičkim okvirima kasnoromantičarske hrvatske i srpske poezije sa prijelaza stoljeća.

Na kraju trobroja 22, 23, 24 stiže vijest o smrti Muse Ćazima Ćatića i riječi Šemsudina Sarajlića: „A mi smo ga uzalud čekali, da izda bar još ovaj trobroj Bisera.“ (Biser, godište II, broj 22,23,24, str.372) Poslije Ćatićeve smrti, ali i poslije rata, Biser je promijenjen, a po obimu i kvalitetu priloga iz književnosti mnogo je slabiji.

U uvodnom tekstu "Riječ dvije o pokrenuću Bisera" (1. juni 1912) rečeno je da će Biser: "donositi izabrane radove naših književnika u pjesmi i prozi, ..., razne pripovijesti iz našeg svakidašnjeg života, zatim prijevode iz turske, arapske i strane literature, (...) donosiće rasprave koje zasijecaju u Islam i naša životna pitanja i potrebe, kao i prikaze iz stranih literatura..." (Biser, godište I, broj 1, sr.2). Dakle, Biser nije, prema ideji pokretača, prvenstveno književni list nego "list za širenje prosvjete među Muslimanima" (Biser, godište I, broj 1, str.1), ali će u vrijeme Ćatićeve saradnje a posebno njegovog uređivačkog rada to u velikoj mjeri postati.

"Biser" je nastojao da probudi svijest kod bošnjačkih intelektualaca i književnika, da ih "natjera" da se pomaknu sa mrtve tačke nestvaralaštva. Ova ideja i nije do kraja sprovedena jer se "Biser" uglavnom okrenuo islamskoj prosvjeti i kulturi. Nedostajalo je autora koji bi se ozbiljnije bavili stvarnošću i statusima Bošnjaka. Biser se okrenuo pouci, a ne analiziranju stanja Bošnjaka na pragu novog i nepoznatog svijeta u koji su zakoračili po završetku rata.

Veliku pažnju posvećivalo se autorskoj poeziji i prozi. Ideološka orijentacija "Bisera" zavisila je od političkog stava Kalajdžića. On je bio okrenut afirmaciji autohtonog narodnog bića Bošnjaka sa naglašenom težnjom vezivanja za islamski svijet općenito.

Vidljivo je, također, da je Čatić kao urednik postavio visoke kriterije u odabiru prispjelih priloga te kao esteta u formi i stilu uvrštavao samo one pjesnike kod kojih bi našao ispunjenje minimuma vlastitih poetskih normi.

Što se tiče fonda književnih priloga "Biser" je donio ono najbolje što je u tom periodu nastajalo. Uspio je okupiti gotovo sva relevantna imena, ali dati i priliku mladim nadama.

Ako bi se ocjenjivala uloga Bisera, onda treba istaknuti da on nije bio puka spona od Behara i Gajreta do nekog novog glasila. On je izgradio vlastitu fizionomiju i svojim učinkom obilježio jedan period. Svoju misiju ostvarivao je na dva plana: književnom i prosvjetitljeskom.

Biser je zaokružio jednu cijelu epohu bošnjačke literature, prosvjete, publicistike, ukratko kulture Bošnjaka austrougarskog perioda.

Odnos "Bisera" i drugih časopisa tog vremena

Inicijativu kulturno-prosvjetnog, književnog i imanentno tome političko-narodnosnog vraćanja na pozicije prvobitnog "Behara"¹⁰, čemu je pogodovala savremena društveno-

---

¹⁰ Inicijativu za pokretanje "Behara" dao je poznati književnik Edhem Mulabdić. Osnovni motiv mu je bio da se napokon počne sa organiziranim stvaranjem domaće lektire i da se na taj posao podstiču svi oni koji imaju smisla za pisanje... Naziv mu je dao Safvet-beg Bašagić. "Behar" je riječ iz arapskog jezika, i ona u prevodu znači cvijet voćke, a Bašagića je asocijala na rađanje, na nešto što tek treba da počne da živi. I uistinu, ne samo simbolično već i stvarno, list "Behar" predstavlja početak kulturno-prosvjetnog preporoda bosanskohercegovačkih Bošnjaka na ovim prostorima.

Kallayev režim dao je saglasnost za pokretanje lista, nadajući se da će on prenijeti na sebe "dio interesovanja politički i vjerski naelektrisane javnosti". Ademaga Mešić je preuzeo finansiranje, Safvet-beg Bašagić uređivanje, a Edhem Mulabdić administraciju lista.

Programska koncepcija "Behara" bila je svjetovnog, književnog i zabavno-poučnog karaktera. U pismenom

politička klima, preuzela je grupa muslimanskih književnika, koja se okupila oko Muhameda Bekira Kalajdžića, te oko Muse Ćazima Ćatića. Tome je na ruku išla i okolnost da je u to vrijeme u Mostaru živjela grupa već afirmisanih muslimanskih književnika: Abdurezak Hifzi Bjelevac, Husein Đogo, Salih Bakamović, Omer A. Balić, Muhamed Behlilović, te činjenica da je 'Behar' prestao izlaziti, a da je 'Gajret'¹¹ nije mogao u potpunosti ispuniti tu književno-

---

zahtjevu za izdavanje odobrenja za rad, koji su uputili vlastima, stajalo je sljedeće: "List će biti poučno-zabavni, a pretežno će se baviti moralno-vjerskim odgojem muhamedanskog pučanstva, te će se prema tome baviti svim u to zasijecajućim pitanjima i pojavama". Politički neutralan, opredijeljen da duhovno-etički djeluje prema svojim budućim čitaocima, "Behar" je težio da bude neka vrsta književno prosvjetne revije, koja će podstaknuti afirmaciju književnog jezika i oprezno razbijanje ukorijenjenog uvjerenja da se za Bošnjake i u islamskom duhu može pisati samo na turskom ili nekom drugom orijentalnom jeziku.

Ovo programsko opredijeljenje "Behar" će zadržati sve dok u njemu glavnu riječ vode Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić i Fehim Spaho. Zaokret je počeo kad je za urednika lista izabran Mehmed Džemaludin Čaušević, a to je bilo u sedmoj godini njegovog djelovanja. Tada su se pobunili i Mulabdićevu ostavku zatražili Osman Nuri Hadžić, Šemsudin Sarajlić i Musa Ćazim Ćatić, tvrdeći da on guši svaku misao koja nije nikla u njegovoj glavi". No, to nije bio prvi i pravi razlog njegovog zaokreta u programskoj orijentaciji. Njega će saopćiti vlasnik lista, Ademaga Mešić: "On je podvukao da ne oduzima "Behar" Mulabdiću ni iz kakvih osobnih razloga, nego zbog promjene programa lista i proširenja njegove sadržine, pored ostalog i u pravcu društveno-ekonomske problematike, zbog dijela njegove građe na turskom jeziku i potpunije religiozno-panislamske orijentacije..." Tako će od sedmog broja u "Beharu" preovladavati publicistička nad književnom građom. To je dovelo do slabljenja književne saradnje i opdanja kvaliteta lista.

"Behar" je na svojim stranicama donio mnogo vrijednih književnih ostvarenja, od kojih se posebno izdvajaju sljedeća: socijalna, religiozno-mistična i intimna lirika Muse Ćazima Ćatića, rodoljubiva i patriotska lirika, poezija psalmi i mističnih ekstaza i dramski spjev "Abdulah-paša" Safvet-bega Bašagića, simbolične pjesme i lirski akvarel Fadila Kurtagića i Mulabdićeve pripovjetke, crtice i drama "Miraska". Pored toga, u "Beharu" se naročito njegovala književna kritika, kao izraz shvatanja njegovih urednika. Svi književni prilozi u "Beharu" bili su u funkciji programske postavke ovog lista, koji je težio da u potpunosti afirmira život bošnjačkog naroda, kako u prošlosti tako i u trenutku kada su djela pisana, da izrazi njegov autonoman karakter i mentalite i formira njegov osoben i prepoznatljiv književni iskaz, ugledajući se pri tome na strujanja u turskoj, srpskoj i hrvatskoj književnosti toga vremena.

¹¹ Kulturno-prosvjetno društvo "Gajret" 1907. godine, pokrenulo je i vlastiti list "Gajret", u čijem izdavanju su učestvovali Osman Đikić, Musa Ćazim Ćatić, Šemsudin Sarajlić i Fadil Kurtagić. List "Gajret" će izlaziti gotovo sedam punih godina, tj. do 1914. godine. Svoju prosvjetno-kulturnu djelatnost razvijao je na osnovama bošnjačko-srpske političke saradnje iz 1907. godine.

"Književni prilozi 'Gajreta' nastavljaju književni pokret i zamah 'Behara' iz osmogodišnjeg razdoblja muslimanske strukture njegovih saradnika i čisto muslimanske orijentacije njegovog programa, ali ga unekoliko i modificiraju u smislu upotpunjavanja književnih i kulturnih simpatija, koje u 'Gajretu' diskretno vuku i na srpsku stranu, i u isto vrijeme ga usavršavaju i razvijaju u pogledu intenzivnijeg stupanja najmlađe književne generacije smjerom srpske i hrvatske moderne književnosti. 'Gajret', osobito u poeziji, počinje da prevlađuje inercije domaćeg, usko narodnog tla, i svoju poetsku emocionalnost počinje da uiverzalizira".

"Gajretova" proza uglavnom nastavlja "Beharovu" pripovjedačku tradiciju i kulturno-prosvjetnu ideologiju, u okviru koje se javlja i problem muslimanskog bosanskohercegovačkog rodoljublja i patriotizma. To je uglavnom kritičkorealistička proza, koja teži narodno-preporoditeljskim ciljevima putem osuđivanja negativnih etičkih i ekonomskih pojava među Bošnjacima i isticanje puteva narodnog razvoja u koje su uključeni, s jedne strane, narodna i vjerska tradicija, a s druge, prilagođavanje zahtjevima vremena u kojemu se živi. Glavna tematika ove proze produžava tematiku muslimanske pripovjedačke književnosti u "Beharu" i prije "Behara", i sva sadržana u okvirima održavanja savremene i neposredne stvarnosti njene kritičke ilustrativnosti".

"Gajret" je objavio prozna djela Hamdije Mulića, Šemsudina Sarajlića, Hamze Muftića, Abdurahmana Hifzi Bjelevca, Mustafe Ćalića Gazanfera i drugih. On je, također, nastavio tradiciju "Behara" da objavljuje prevode turskih, perzijskih i arapskih pisaca, te muslimanske narodne umotvorine.

časopisnu prazninu – ohrabрила je Kalajdžića da ovu ideju sprovede u djelo u svojoj izdavačkoj režiji i da ujedno udovolji ovoj kulturnoj potrebi.

Članovi redakcije namjeravali su da pokrenu poučno-zabavni list koji će pisati u čisto islamskom duhu, kako bi mogao zaći u sve slojeve naroda kao i u tadašnje porodice i koji se neće upuštati u politička pitanja jer je uvjerena da je našem narodu bilo preče prije duševno prosvijetljenje i usavršavanje, nego prazna politika.

Poput “Behara” i “Gajreta” i “Biser” želi da u svoj krug okupi sve muslimanske kulturno-prosvjetne radnike kao kompaktnu cjelinu, sa ciljem zajedničke akcije pružanja pomoći narodu; po uzoru na “Gajretovu” ideologiju, on stavlja poseban naglasak na odgoj muslimanskog podmlatka...

“Biser” svojim cjelokupnim programom predstavlja težnju za konstituisanjem i afirmisanjem autohtonog narodnog mentaliteta Bošnjaka kao posebne duhovno-etičke skupine u Bosni i Hercegovini, koja se, prema shvatanjima ovog lista, duhovno vezuje za druge islamske narode, što je bio i razlog i njegovoj, po uzoru na “Behar” izraženoj, orijentaciji isključivo na muslimanske književne saradnike

Po svojim književnim priložima “Biser” produžuje literarnu tradiciju “Behara”, insistirajući na poučno-prosvjetiteljskim sadržajima, ali se, naročito, u poeziji, osjeća i težnja za odvajanjem književnosti od društvene problematike i za emocionalno-estetskim samostaljivanjem u sferi individualnog doživljavanja i autonomnog egzistiranja, što se slaže sa političkim programskim deklariranjem samog lista.

U “Beharu” je dominirala proza, dok u “Gajretu” i “Biseru” uočavam prevladavanje poezije.

Neizostavno je spomenuti da se u sva tri časopisa aktivno javlja Musa Ćazim Ćatić, kao i Mustafa Čelić - Gaznfer, Šemsudin Sarajlić i Abdurezak Hifzi Bjelevac.

Koliko god su se opredjeljenja, želje ili ciljevi ova tri časopisa razilazile, susretali su se u djelima pomenutih autora, kao i samoj želji da se pozitivno utiče na emancipaciju naroda.

Moderna u bošnjačkoj književnosti i prilozi u časopisu *Biser*

Poezija u časopisu *Biser* s modernističkim odlikama

Poezija u časopisu "Biser" zauzima mnogo više prostora u odnosu na prozu. Javlja se veliki broj pjesnika i pjesnikinja koji u ovoj formi izražavaju svoje emocije, bunt, težnje, nadanja i slično. Susrećemo različite forme od soneta do slobodne forme. Tematika je raznovrsna: stanje u društvu, prijateljstvo, ljubav, bol... Kroz poeziju se najbolje vide odlike moderne, spoj tradicionalnog i modernog, stare vrijednosti u novom ruhu i obrnuto. U časopisu "Biser" svoju poeziju objavljuje Musa Ćazim Ćatić - predstavnik modernista, zatim Jusuf Tanović, Šmesudin Sarajlić, Fadil Kurtagić, Gazanfer i drugi. U nastavku rada donosim njihove biografije i obrađene pjesme koje su objavljene kroz sve brojeve "Bisera".

Musa Ćazim Ćatić¹² započeo je u stilu svoga pjesničkog prethodnika Bašagića, ali s ograničenim fondom metafora iz narodne lirske pjesme i istočnjačkih poetskih simbola. Ubrzo je, sa novim iskazima krenuo u nova poetska iskušenja. Ćatić je nastojao da usavrši formu, u novom, suptilnijem, na neki način neurotičkom pjesničkom senzibilitetu i u produblivanju poetskog doživljaja. Ono što je kod Bašagića u oblasti intime bilo romantika, bez obzira na njenu pjesničku doživljenost, kod Ćatića je vibriralo kao čista emocija, muzika i

---

¹² Musa Ćazim Ćatić rođen je 1878. u Odžaku. Tu je išao u osnovnu školu i u mekteb (posebne škole za muslimansku djecu u kojima se uče arapska slova). Još kao dječak uvijek je prije svog imena dodavao sebi nadimak Musa. Otac mu umire, te se majka preudaje u Tešanj i vodi ga za sobom. Tu stiže briački zanat i pohađa medresu. Već tad počinje odlično poznavati turski, arapski i perzijski jezik.

Kada je napunio 20 godina, trebao je ići u vojsku, ali je pobjegao u Carigrad. Tu se zadržao do 23. godine, jer nije imao posao, a nije mu baš često stizao novac od majke i očuha.

Čim se vratio, regrutovan je u vojsku koju je služio 3 godine u Tuzli i Budimpešti. U tom periodu objavljuje prve pjesme u časopisu "Bosanska vila".

Kad je završio vojsku opet kratko odlazi u Carigrad, pa se vraća u Bosnu i upisuje Šerijatsku sudačku školu, ali ga u četvrtoj godini izbacuju iz nje, zbog pijančenja i kasnih noćnih izlazaka.

Odlazi u Zagreb i upisuje pravo. Tu, sljedeće 2 godine, nastavlja sa kafanskim životom, ne polaže nijedan ispit. Druži se sa Antunom Gustavom Matošem, koji ga uvodi u zagrebačke pjesničke krugove.

Vraća se u Tešanj. Svaki posao koji nađe, ne radi dugo, jer ga otpuštaju zbog neodgovornosti. Objavljuje u brojnim bosanskim časopisima, te mu vlasnik mostarskog časopisa "Biser" nudi mjesto u uredništvu istog. On to prihvata i sljedeće dvije godine radi tu. To su ujedno i najplodnije godine vezane za njegovo stvaralaštvo.

1914. godine, kada je napunio 36 godina, objavljuje svoju prvu zbirku poezije, ujedno i posljednju, jer se iste godine dešava tzv. Sarajevski atentant (na Franca Ferdinanda), nakon čega ga Mađari ponovo regrutiraju u vojsku.

Godinu dana kasnije, u vojsci dobija tuberkulozu, te ga vraćaju kući u Tešanj. Tu umire, u 37. godini života.

slika. Bašagićeva poetska hibridnost nastala na spoju Istoka i Zapada ogleda se, međutim, ali sa izrazitijim umjetničkim obilježjem i u Ćatićevoj poeziji do 1908.

Među prvim stihovima isticao je svoju pripadnost čas srpskoj, čas hrvatskoj literaturi jer se na početku XX stoljeća javlja sasvim nov pjesnički senzibilitet, čijem je zračenju u drugoj pjesničkoj fazi bila izložena i Ćatićeva poezija. To je naročito vidljivo u načinu konstituiranja pjesničke slike, u posvuda prisutnom nastojanju da se prirodom izabranih detalja, potom sinestezijskim spojem čulnih dojmova sugerira subjektivni doživljaj i utisak što fluidno emanira iz naslikanih pejzaža. Novi lirski akcenti u njegovoj su se pjesmi ponekad stapali i asimilirali prirodno i nenametljivo, a ponekad su bili u punoj suprotnosti i sa duhovnošću zavičajno nacionalnog pjesničkog naslijeđa i sa njegovim osobnim pjesničkim ritmom i doživljajem svijeta. To je veoma dobro uočio i Maksimilijan Braun, ističući da se kod Muse Ćazima Ćatića u cijelosti ukrštavaju dva procesa moderniziranja od kojih jedan počiva na naivnom, površnom nerazumijevanju "modernog duha", dok je drugi izrastao iz stvarnog Ćatićevog shvaćanje i doživljavanja.¹³

Ćatićevo pjesničko djelo otkriva jedan dublji, književno svakako značajniji smisao odnosa prema hrvatskoj i srpskoj onovremenoj literaturi.

Savremenik Safvet-bega Bašagića i Osmana Đikića, Alekse Šantića i Jovana Dučića, Silvija Strahimira Kranjčevića i Antuna Gustava Matoša, Musa Ćazim Ćatić je, s jedne strane, nastavljao i modernizirao naslijeđene tokove muslimanske lirike, izrasle na snažnim zasnovama sevdalinke, a stvaralački oplođene i prožete aromom i duhom istočnjačke poezije, ali je, s druge strane, produbljivao s Bašagićem započeto otvaranje bošnjačke književnosti prema duhovnom stvaralaštvu ostalih nacionalnih literatura:

"Ćazim Ćatić je pravi pjesnik kraja stoljeća i izraziti pjesnik ulaska u dvadeseti vijek sa svim svojim raznovrsnim i šarolikim preokupacijama, u svijet bez jednog mita, u svijet rastočenih mitova, u svijet neobičnog eklekticizma u kom se stiču antika i zapadno iskustvo, istok i slavenske legende. Na toj pjesničkoj geografiji jedan zamišljeni šestar (...) povlači svoju impulzivnu kružnicu, svoju vibrirajuću mobilnu krivulju u kojoj je duhovni sadržaj ovog pjesništva" - istaknuo je Irfan Horozović u nadahnutom tekstu "Na tragu Musina divana"¹⁴.

---

¹³ Usp. Maximilian Braun "Zaokret ka moderni, Musa Ćazim Ćatić", Život, broj: 2, 1978, str. 245 – 255.

¹⁴ Irfan Horozović "Na tragu Musina divana" u "Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću" Sarajevo, Institut za jezik i književnost, 1980, str. 43

Pjesnik ljubavi i smrti, grijeha i pokajanja, Musa Ćazim Ćatić je od prvih, početničkih, do posljednjih, zrelih pjesama, sebe i svijet pjevao osjećanjem nedjeljivosti intimnog i univerzalnog, doživljajem panteističkog i mističkog jedinstva čovjeka i prirode. U prvoj pjesničkoj fazi taj se panteistički misticizam (najsnažnije izražen u ljubavnoj poeziji) ostvaruje simbolikom i metaforikom, doživljajnošću i atmosferom bošnjačke usmene i umjetničke pjesničke tradicije, s vidljivim zračenjima orijentalnih, osobito mističkih uzora. Ćatić je dobro poznao poeziju i poetiku sufizma, o čemu svjedoči njegova kraća studija "Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo". Ali, valja odmah naglasiti da je Ćatić prvi moderni bošnjački pjesnik u bosanskohercegovačkoj književnosti u čijoj poeziji je jasno uočljiv zaokret, u odnosu na naslijeđenu poetiku, naravno ne u smislu negiranja, nego suštinskog i stvaralačkog preobražaja u kojem se naslijeđeni oblici poetske semantike i stilemantike javljaju novim doživljajem i izrazom, sadržajem i značenjem. Uz to, u njegovom djelu se osjeća duhovno zračenje ne samo sufijske, nego orijentalne poezije uopće, te je i taj odnos svakako kompleksniji, artistički i inspirativno širi.

Dosta ospežno tematsko područje Ćatićeve lirike sačinjavaju njegove religiozne pjesme od kojih se neke mogu svrstati u red najboljih njegovih pjesničkih proizvoda: "Kurban-bajramski kandilj" i "Teubei-nesuh".

U sonetu "Kurban-bajramski knadilj" pjesniku žmirkavo svjetlo kandilja na munari izgleda kao njegov plač kad sva priroda spava dubokim snom. Ta krvava suza kandilja samo je simbol općeg slavospjeva bogu i bića i stvari. Impresivnu sliku svetosti ove noći Ćatić je dao zgusnuti slikama:

"O, šta li to gleda krvava mu traka

U toj **masnoj tmini**, kud vjetrovi jure?

I zašto li plače, dok sve **stvari žmure**,

I dok c'jela zemlja **duboka je raka?**..." (Biser br. 7, str. 131, I izdanje)

Stvorio je atmosferu duboke religiozne kontemplacije time što je unio sliku žmirkavog kandilja personificirajući ga kao živo biće.

I u pjesmama "Ramazanska večer" i "Kurban-bajram" uočljiva je deskripcija i izvođenje moralnih sentenci.

U pjesmi "Ramazanske večeri" životopisno je opisana žurba i iščekivanje svršetka posta jednog ramazanskog dana. Sa puno detalja ramazanske večeri i večere slike dobijaju život i osjećaj za strujanje tog života. Pjesma je protkana epitetima:

"**Suton** se spušta **mirisav ko smilje**" (Biser, br. 2, str. 36, II izdanje) ili kada opisuje pucanje topa koji označava kraj dnevnog posta:

"Zvuči li to svjetlost il to zvuk sjaje'

Večernji angjeo to iz topa sinu." (Biser, br. 2, str. 36, II izdanje).

Pjesma "Kurban – bajram" nudi već prozaičniji opis jutarnjeg štimunga na ovaj svečani dan:

"I gle, muslimani bude se iz sanki,

Uzimaju abdest i oblače nova

Svečana odjela za bajramskog danka,

Pa džamiji igju, gdje se Bogu dova

Kao tamjan diže. I munara tanka

Svojim molitvama sve budi iz sanki." (Biser, br. 10, str. 145. II izdanje)

Jedino uvodna strofa je potpuni lirski doživljaj i spada u pjesnikove ljepše opise prirode. Sve ostalo je rimovano pripovijedanje, pa i poneka refleksija ili stavljanje radnje u lijep prirodni okvir zaostaje za njom.

U Ćatićevoj poeziji shvatanje boga nema osobina bašagićevskog islamskog misticizma (tesavvufa), nego proizlazi sasvim iz islamske religije kao svijest o njegovoj moći i etičkom savršenstvu. Religiozno shvatanje snagom svoje ekstaze prelazi u mistiku, u nekim pjesmama sa ciljem da se intenzitetom svoga svjedočenja bogu približi rješenju vlastitih grijehova. Ćatić je preko naturalističke predstave, ali i izrazom samim u kome se osjeća stav, objavio svoje negativno određenje prema grijehu, a u sceni grešnikovog pokajanja, u kojoj se osjeća i intimni prizvuk, dao je nagovještaj vlastite mističko-pokajničke ekstaze. Ona će doći do vrhunca u stihovima pjesme "Teubei-nesuh" (Pokajanje jednog grešnog pjesnika), sa molbama utjecanja bogu, ispovijednom motivacijom vlastitih grijeha, ali i priznanjem grijeha i vlastitim šibanjem, pokajničkim zavjetima i traženjem moralne snage da se odupre iskušenju. Ova pjesma predstavlja dramu moralne i mističke savjesti pjesnikove, ali i poetsko-mističke

kristalizacije: u njoj se očišćenje identifikuje sa ljepotom, a život pjesnikov, vjerovanje i poezija daju se u jedinstvenom zamahu pokajničkog previranja. "Teubei-nesuh" odražava svu tragiku pjesnikovog položaja kojeg je sredina ponekad prezirala i odbacivala a nemoćan je bio da izmijeni svoju narav i oslobodi se svoje slabosti. Pjesnik je svjestan da se naporom vlastite volje ne može oteti opojnosti alkohola i žene:

"I slavih Bakha kao sveto biće,

Veneri pete jezikom sam lizo -

Vlastitim zubom ja sam svoje žiće

Komad po komad kao zvijer grizo,

Slaveći Bakha ko božansko biće"(Biser, br. 2, str. 53, II izdanje)

Sa žarom se obraća bogu:

"Raspiri moje stare vjere plamen,

Vrati mi ljubav i sve stare dane,

Da tresnem čašom o ledeni kamen

I noktom zagrebem Venerine čare -

O raspiri mi stare vjere plamen !.." (Biser, br. 2, str. 53, II izdanje)

Skoro bolno zvuče njegove riječi: "Ah, daj mi smisao za ljepotom". Pjesmu je posvetio svom prijatelju Salihu Bakamoviću, u Mostaru nerazdvojnou drugu pri čaši, kao da je želio da svojim pokajanjem potakne i njega da prestane piti jer se boji svoje slabosti, pa će ga društvo opet povući za sobom.

U Ćatićevoj lirici vrlo je teško provesti razgraničenja tematskih područja. U ljubavnoj lirici predmet njegove ljubavi je žena. Ali ponekad on pjeva o ženi s nekim divljenjem ne njenoj ženstvenosti kao izvoru nadahnuća, nego o ženi koja ponekad svojim neženstvenim gestovima ulazi u historiju i izaziva divljenje. Ovaj ciklus, inače objavljen godine 1912, u završnoj fazi Ćatićevog stvaranja, predstavlja formiranje pjesnikovog mita o ženi, sa čitavim registrom priznanja, koja sadrže vrhunske etičke kvalitete: od plemenitosti i herojstva do humane strasti

ozarene zovom prirode, nagona i materinstva. Pred ženom pjesnik zastaje zadivljeno kao pred simbolom vitalnosti, u kome se manifestira sama iskonska priroda, njena stalnost i neuništivost. Njega impresionira energija koja iz nje zrači i plijeni sve pred sobom, kao bujica kojoj se ne može odoljeti, i kao tajanstvena snaga pred kojom sve poniče. Konceptiju snage i vitalnosti koriguje, međutim, u ovom ciklusu i humano dopunjava jedna suprotna misao: koliko je žena, unatoč svojim izvanrednim i izuzetnim osobinama ipak ostalo ženama, saglasnim svojoj prirodi.

Sedamnaest soneta pod zajedničkim nazivom "Iz ciklusa o ženi" ("Biser" br. 5, str. 77–80, I izdanje) pokazuju ukus Ćatićev da kroz historiju odabere sedamnaest žena koje su na neki način utjecale na historijski tok jednog naroda (Helena, Kleopatra, Judita, Jeanne d'Arc), ili su svojim materinstvom ostavile blistav spomenik majčine ljubavi (Fatima-Ezzehra, Merjem), ili su svojim, u biti plemenitim, a u očima savremenika bizarnim i neshvatljivim postupkom izazvale čuđenje i skandal, a ulijevale su iskrice sreće u dušu siromaha (Lady Godiva), – ili napokon integralnu skalu ljubavi koju čovjek može doseći (Zulejha, Sapho, Astarta). Letimičan pogled na sedamnaest imena žena pokazuje visoki stepen obrazovanja Ćatića, jačinu njegovog intelekta i istančan ukus da u polovičnom broju čovječanstva nađe najvrjednije što treba ovjekovječiti u umjetnosti. Ćatić nije u potpunosti uspio da izvanredno finom, izboru imena i ličnosti da ekvivalentan umjetnički spomenik. Dobija se dojam da je Ćatić suviše brzo stvarao ove svoje sonete i ta ga je brzina stvaranja odvukla, te da njegov talenat nije mogao jednakom brzinom da proživi ono što je on želio brzo da stvori. Svaki od ovih sedamnaest soneta zasebna je cjelina; formalne i organske veze između njih nema osim što im je zajednička tema žena, a nekima i ljubav. U svim ovim sonetima Ćatić se trudi da da što koncizniji lik, sredinu, osnovnu karakternu crtu žene i učinak što ga je ona izazvala. Sve su one u deskripciji koja graniči s gnomskim izrazom. Tako npr. tragediju Trojanaca i Grka kazuje samo jednim i po stihom:

"Na žrtvenik joj ljepoti je pala

Bezbrojna žrtva: ..." (Helena)

Čudesnu moć ljubavi koja ne pozna staleške razlike daje u dva stiha:

"Al jednog dana - ili jedne noći -

Pastira nekog smutiše je oči" (Sapho)

Obrt situacije daje u sonetu Astarta stihovima:

"I pred nju jednog dovedoše dana

Čobanče neko iz judejskih strana,

Babelska boštva što grdi i crni –

Pa čujte, kakva osuda je pala:

Astarta skut mu cjelivati stala:

- O daj me svojim ćebetom zagri! ..."

Reklo bi se da je pjesma nedovršena, misao nedorečena. Međutim, posljednjim stihom on je opet istaknuo misao o tome kakvu čarobnu moć ima ljubav koja može srce svemoćne kraljice, na čiji su se mig prijestolja rušila, da preobrazi u položaj ne moćnog roba.

Sonet "Lady Godiva" najbolje demonstrira i ljepote i nedostatke ovog ciklusa. Pripovijeda se da je Lady Godiva za opkladu naga projahala ulicama Londona čime je izazvala javnu sablazan. Lady je dobivenu opkladu poklonila jednom siromašnom kmetu čija ju je ljepota zanijela:

"Na bielom atu plemkinja je mlada

S prosutom kosom niz obla ramena

Jahala naga kroz ulice grada

Ko liepa priča iz drevnih vremena.

Ljudi i žene u čudu gledahu

Tu nikad do sad nevigjenu sliku;

Njen ženski stid je vuko se po prahu

Pod pločom bjelca kroz zaglušnu viku:

Ko kiša na nju sasule se kletve,
A svijet ne zna plodove te sjetve,
Sv'jet ne zna, da je njena žrtva sveta

Tek poslije čuše: plemkinja je htjela

Nagošću svoga jasminskog tijela

Zaodjet golog oguljenog kmeta..."

Taj momenat tj. pobudu žene da učini nesvakidašnji, zapravo izuzetni gest, Ćatić nije spomenuo nego je pjesmi dao završetak koji izaziva dilemu: ili je svojim nagim tijelom željela pružiti vizuelni užitak siromašnom kmetu ili mu je dobivenom opkladom željela materijalno pomoći čime bi njen postupak imao socijalnu namjenu. Pjesma ima svojih ozbiljnih nedostataka. Prva strofa pokazuje sve odlike dobre pjesme: muzikalnost, ritam, lijepe komparacije... Iza takvog punog razmaha dolazi osam stihova početnički prozaičnih, narativnih, da tek posljednja dva stiha puna muzikalnosti i ritmičke ljepote ublaže oprost prethodnih stihova. Slično je sa sonetom "Jeanne d'Arc" u kojem iza dvanaest stihova dođe kao neko olakšanje u posljednja dva stiha:

"I njene krvi svaka kaplja mala

Izvor je jedne slavne epopeje..."

U sonetu "Judita" opisao je skromnu, bogobojazn i izuzetno lijepu ženu koja je spasila svoj narod, svojom hrabrošću pokorila je opasnu vojsku, ubila glavnog vojskovođu i time obezbjedila slobodu svom narodu:

" I kao zv'jezda, što u Kanan vodi,

Ona je tako svoj narod pavela

Žugjenoj meti: spasu i slobodi." (Judita)

On u ovom sonetu ističe njenu hrabrost, ali i pomoć koju je imala od svog boga.

U sonetu "Hipatija" donosi priču o grčkoj naučnici koja se bavila matematikom, astronomijom, filozofijom:

" Dalekih sunca, da osvjetli tamu

Viš rodne zemlje i viš Svete r'jeke...

Al kad je jednom radila u hramu,

Na papir mećuć čudne slovke neke" (Hipatija)

Naročito ističe njenu korist za nauku, iako je u to vrijeme bilo neobično i čudno da se žena bavi naukom.

"George Sand" je sonet o ženi koja je pobjegla od nesretnog braka u Pariz i posvetila se pisanju ljubavnih romana. Ćazim je opisuje kao izuzetno atraktivnu djevojku koja osvaja muška srca i iskorištava za svoje književno djelo. U njima pronalazi inspiraciju i ideje:

" Žedna i željna žrtava i pliena

Muške je lovila dalje sred tenhane,

Stvarajuć nove ljubavne romane."

Forma soneta u ovom ciklusu djeluje zamarajuće isto kao što nelagodno djeluju poredbe koje čitalac mora da prima intelektom, a ne srcem, jer su one više plod intelekta nego nadahnuća.

U Ćatićevoj lirici žena je predstavljala jedini stalni predmet njegovog pjesničkog interesovanja, a on ju je osjećao kompleksno, u širokom registru prelaza od humanosti do demonizma, i kao takvu prihvatao, odanički vjerno, kao druga i kao dio sebe bez koga se ne može ni živjeti, ni patiti, ni mrijeti, ni biti sretan. U tome odnosu tolerancije bilo je uvijek i ponešto istočnjačke galanterije, izvjesne blagonaklonosti koja se ukazuje djetetu, priviđanja, širine i sklonosti za opraštanjem. Ćatićeva objektivna lirsko-epska poezija o ženi ilustruje, u

stvari, na poseban način i snagu vlastitog erotskog osjećanja pjesnikovog kao primarnog vida njegove ljudske i poetske prirode.

Narednu potvrdu primarnosti ove pjesnikove crte, ovog puta ponovno u subjektivnoj linici, predstavljaju pjesme koje pokazuju padove pjesnikovog temperamenta od grešne žudnje do isticanja neokaljanog, apstraktnog ideala. To je također klečanje pred ženom kao pred božanstvom i simbolom, ali očišćeno od svake primisli. Žena je tu beživotno i bespolno biće, statua bez duše i topline (Hram ljubavi).

Žena više nije objekt žudnje, nego subjekt koji dijeli pjesnikove tuge i snove. Melanholiju svoju pjesnik proširuje i na nju i nalazi umirenje u solidarnosti preživljavanja (Kamelije). Ove oscilacije erotike u Ćatićevoj lirici u istoj su razini sa pjesnikovim religioznim oscilacijama, i kreću se od grijeha ka skrušenosti. Dvojnost erotskog doživljavanja odražava tragičnu podijeljenost prirode pjesnika, razapetog između prirodnog nagnuća i nanosa tradicije i konvencionalne etike.

Jedna od najljepših pjesma ljubavne lirike je "Ester", koja se po dosta neuobičajenoj obradi po kompoziciji i bogatom izrazu izdvaja iz skoro cjelokupnog njegovog pjesničkog stvaranja i ona je kompoziciono zrelija i logičnija. Ćatić je govorio, da ga je za pjesmu inspirisala neka Jermenka koju je vidio u Carigradu i da je taj motiv nosio punih osam godina. To bi moglo biti neshvatljivo i neuvjerljivo kad se zna da je Ćatić pjevao spontano, od časa i od inspiracije, a vrlo često i zbog honorara, jer su mu svi prihodi bili nedovoljni da zadovolje njegove potrebe.¹⁵

Poređenje pjesme objavljene u „Savremeniku“ 1911. godine s onom u "Biseru" 1913. godine dovodi do zaključka da osam godina čekanja i proživljavanja nekog motiva dovoljno je da ga pjesnik oblikuje u konačnoj umjetničkoj formi. Pa ipak, Ćatić je i ovdje osjetio da je pjesma nedorečena, da se zadnji stih druge i posljednje strofe ne uklapanju u jedinstvenu sadržajnu i kompozicionu cjelinu.

Možda je Ćatić i zapazio tu Jermenku, to nije važno, koliko je važno da je pjesma "Ester" poštenu napor pjesnika da svojoj ljubavnoj poeziji, proistekloj iz brojnih ljubavnih razočarenja i strastvene čulne ljubavi da najjači umjetnički ekvivalent u čemu je i uspio. Pjesma nosi punu sliku pjesnikove duše, nesretne u ljubavi, i odaje gotovo maksimalni umjetnički izraz koji je

---

¹⁵ Usp. Abdurahman Nametak, "Musa Ćazim Ćatić" Tešanj, Narodni univerzitet u Tešnju, 1966.

pjesnik mogao dati u svom stvaralaštvu. Dvije značajne rekonstrukcije stiha Ćatić je izvršio u ovoj pjesmi koju je objavio u "Biseru" 1913. godine: Treća strofa glasi:

"Daj moja Safora budi

Ja tvoj ću Mojsije biti!...

Naš kovčeg zavjetac: - duša

Nebeski sevdah će kriti

Ah, sevdah!...Ko taj med kuša,

Edenske sniva krase!"

Ona je kompoziciono zrelija, logičnija i bolje odgovara pojmu ljubavi kakvu on iskazuje u cijeloj pjesmi.

U drugoj i posljednjoj strofi samo izmjenom zadnjeg dijela u kojem je dao potpuno novu, svježiju komparaciju uspio je da pojača emocionalni dojam pjesme:

"Tako mi stražara noćnog,

Megj' zviezdama što treperi

I zemlji cjelove nudi:

O Ester, judejska kćeri,

Pjesnik te čezne i žudi

Ko sunca zimski dani.

Spirituelnoj ljubavi i čulnoj čežnji (!)"

Spirituelnoj ljubavi i čulnoj čežnji Ćatić je dao skoro religiozni intenzitet. Koliko god pokušava da prikrije čulnost kao u stihovima:

"Naš kovčeg zavjetni: duša --

Nebeski sevdah će kriti".

erotski momenat probija ili diskretno kao u stihovima:

"Pjesnik te čezne i žudi

Ko sunca zimski dani!" ili eruptivnije kao u duhovitoj poredbi dojki Estere sa dva Sinajska sveta brda! U Ćatićevoj ljubavnoj lirici, a i u lirici ostalih bosanskih muslimanskih pjesnika, jedini je primjer ova pjesma u kojoj pjesnik odstupa od uobičajenih zakletvi bogom, životom, srećom i sličnim, a to je baš jedna od komponenta koja pjesmi daje originalnost i svježinu. Pjesnik se ne zaklinje bogom ili Allahom, što bi mu kao muslimanu bilo prirodno, nego Jehovom moćnim, jer je to njen bog, bog Jevreja, a ona je Jevrejka, pa time želi odmah da se približi njoj da steče njeno povjerenje. Iz istog razloga nju upoređuje sa Ciporom, ženom Mojsija, a sebe sa Mojsijem, jevrejskim prorokom. Zbog toga upotrebljava sasvim novu metaforu:

"Ester! Sred tvojih grudi

Dva su mirisna brda

Brda Sinajska sveta..." Umjesto komparacije s "izmirskim citronima" kao u pjesmi *Randevous*:

"Donesi meni rujne usne tvoje

I bajne grudi izmirske citrone" koja je duhovita jer nam dočarava oblik grudi, pa čak i miris njihov.

U "Ester!" metafora je nova, puna svježine i draži, i pjesnik ju je zgodno upotrijebio da istakne svoju erotsku čežnju prema Esteri o kojoj stalno sanja. Saznanje o vrijednosti svoje pjesme i njenoj moći da ona i u Esteri mora probuditi slična ljubavna osjećanja pjesnik je izrazio vrlo diskretno, ali i samosvijesno.

Pjesma zadivljuje svojom plemenitom jednostavnošću, smirenim tonom, nekom skoro sakralnom atmosferom, lapidarnim izrazom, čini mi se, minimalnim brojem jedrih riječi i stihom u kome nema ni jedna suvišna riječ, ali i ništa nedorečeno.

Ćatićevi erotski prodori nose obilježja pravog virtuoziteta poetske transformacije i to bez gubljenja čulne tenzije

Erotika bez velova, mesa, nagosti karakteristična je i za pjesmu "U svijetloj noći":

"A ti, Niđar, spavaš razbludno k'o vila,

Polunago tijelo tako ti je krasno

I po njemu kosa prosuta k'o svila..."

Misao na ženu nije prikriivena ni sublimirana, nego otvorena, putena. Pojediniosti su odviše naglašene da bi ih mogla prikriti poetska upoređenja i asocijacije. Čulna žena probija sve filtere artistsčkog oplemenjavanja. Ima u ovoj poetskoj viziji žene odjeka starozavjetne intonacije ploti i plodnosti, zakletve, žudnje i erotske simbolike pjesme nad pjesmama (Ester). Od ljubavnog doživljaja sa ovakvim magnetsčkim intenzitetom za Ćatića je prirodan i kratak put bio do shvatanja žene kao čudesnog pokretača, iscjelitelja i animatora koji mu udahnuje životnu snagu "Tvoje oči":

" Svemoćne su, Niđar, plave oči tvoje,

Dok stvaraju tako nadnaravna čuda!"

U nizu njegovih pjesama u kojima se slavi žena sa njenom moći koju ima nad osjetljivim i umornim pjesnikom postoji nešto od orijentalske potčinjenosti muškarca ženi kao biću, koja je vidljiva i kod Bašagića, nekog priznavanja njene nadmoćnosti, jedan vid ropskog služenja njenim čarima i sili, koja iz nje zrači. Žena kao izvorište najveće naslade za muškarca postala je simbol kome se on klanja. Snaga erotskog privlačenja preovladala je dostojanstvo nadmoći i muškosti. Objekat obožavanja i žudnje postao je subjekat sile, ljubavnog despotizma i demonske vitalnosti, što je karakteristično i za cjelokupnu romantičarsko-ljubavnu liriku.

Pored ljubavi i žene kod Ćatića je izražena i sklonost prema pejzažu.

Najpotpuniji primjer deskripcije dat je u sonetu "Mystika", gdje Ćatić veoma malim brojem slika predstavlja mistiku noći. Olovna tmina, tjeskoba, groblje, mrtvac, ukočena usna neba dovoljno su jake slike da stvore ugođaj stravičnosti i tajanstvenosti noći. Izrazima zamišljeni mjesec, kadifna rijeka, svileni skut i šumor talasa, ne razbija ovaj štimung, nego ga upravo svojim kontrastom pojačavaju kao što i personificiranjem misterija u posljednjoj strofi intenzitet mističnosti kuliminira:

"Usna je neba ukočena, tupa –

Misterij krajem osamljenim stupa,

I Geji našto nijemom r'ječi zbori... " (Biser, br. 2, 3, str., I izdanje)

Najuspjelija tvorevina u slikanju pejzaža je ciklus soneta "Živi cvjetovi" (Biser, br. 6, str. 98-99, I izdanje) u kojima on doista diskretno iznosi i svoja ljubavna osjećanja, ali kao nešto sporedno. U pjesmi "Majsko jutro" iza stihova:

"U zapanjenom šumu kaskada

S parom se biser diže i pada

Na usne mirisnih cvjetova.

Drveće šuti ko u ekstazi." u kojem je slikarski momenat tako lijepo naglašen slijede stihovi:

"Viš nas angjelski blagoslov slazi

U zvuku sunčanog cjelova."

Samo jednim stihom pjesnik je istakao da je svu raskošnu ljepotu majskog jutra u kojoj:

"Sad dan će doći u sjajno ekvipaži

Na glavi s krunom od zlata - -"

priroda je režirala da blagoslovi njegovu ljubav. "Zaboravljeni otoci" "Kamelije" i "Remontatnti" kompoziciono su istovjetni sa "Majskim jutrom". Čak i u "Pejsažu" koji bi s obzirom na naslov trebao da opisuje samo pejzaž, Ćatić je bez nekog posebnog naglašavanja ljubavi posvetio četiri stiha, čisto kako bi pokazao da ljepota prirode samo upotpunjava njegovu sreću.

Sonet "U lovu" je vrlo zanimljiv kompoziciono po dvostaznom kretanju pjesnikovih osjećanja: užitka u prirodi i čulno-erotskoj čežnji:

"K'o drevna bajka diše planina,

S daha joj prhte snovi –

U miru njenih tamnih dubina

Sad lov Dijana lovi.

U pratnji nimfa nagih i lijepih,

Što put im strašću gori...

Zvjerad u džbunje skrivena strepi

I rog se nijemo ori.

I mi smo lovci. Ja s usne tvoje

Sokove lovim: smiješke i boje

U mreže mašte plahe –

A ti strelicom pogleda svoga

Čuvstva i čežnje srdašca moga

I ljubavne mi ahe...”

U prve dvije strofe kao varnice jedna za drugom nižu se slike kako bi se dočarala atmosfera paganskog raspoloženja pjesnika i njegovog senzibilnog osjećanja prirode i njenih draži. Svaki stih je nova slika, jedna reljefnija od druge, i mi imamo osjećaj potpunog doživljavanja paganskog života planine. Ovakvo intenzivno doživljavanje prirode, provocirano slikom boginje lova, nimfa nagih i punih strasti, odvuklo je, sasvim prirodno, pjesnika u drugom dijelu pjesme da govori o sebi i svojoj dragoj. Prema takvoj slici čovjek ne može ostati ravnodušan, ne može se samo njoj diviti a da ne osjeti potrebu da se i sam uključi u taj ljubavni lov. Razigranost slika i do maksimuma koncizan, a ipak raspjevani izraz, ritam i skoro savršena čista rima pjesnik je narušio naizgled onomatopejskim izrazom “ah” da označi uzdahe, uzdisaje, čežnju. U ljubavnom razgovoru (ašikovanju) âh označava imenicu sa značenjem ljubavna čežnja, a ne uzvik! Onaj ko shvata draž lokalizma u poeziji neće ni u tom izrazu osjetiti pjesnikovu nemoć i iscrpljenost da pjesmu dovrši u istoj raspjevanosti kako ju je dotle vodio; on će u njoj naći svježinu i najkrepkiji izraz koji se mogao naći za pjesnikov osjećaj

“Ćatić je u ovom ciklusu dostigao ono što je teško uspijevao da savlada u ostalim područjima svoje lirike: nigdje suvišne riječi “kljaštario je pleonazme” kako to kaže Tin Ujević¹⁶.

Rječnik mu je vanredno bogat, slikovitost potpuna, a stih muzikalan. Sve su to komponente koje ostavljaju emocionalan utisak.

---

¹⁶ Tin Ujević; “Musa Ćazim Ćatić”, Novi Behar, br. 10, str. 47. i 48

Pjesma "U lovu" sa pjesmama Pod višnjom (Biser br. 6. str. 99, I izdanje), U mom atelijeru (Biser br. 8. str. 155-156, I izdanje), U svijetloj noći (Biser, br. 5. str. 71. II izdanje) imaju deskriptivnonarativni ton, ali pripovijedački opis samo služi pjesniku kao okvir za iznošenje opnovnog osjećanja ljubavi prema ženi. Opisi nisu ni ukoliko jednostavni, naprotiv! Čatić teži ka virtouznosti deskripcije izraženih minimalnim brojem riječi.

Emocionalnog doživljaja pejzaža ostavlja pjesma "Pod višnjom":

"Bijeli behar sa višnje se truni

Ko perje angielskih krila

I perivoj se gizdavi puni

Dahom proljetnih vila:

Kroz ovo gusto nervozno granje

Zefiri neznani pire -

Ah, da l' to šapću daleke sanje,

Il' vile lepeze šire?

I usred toga svečnaog trenu

Dršću ti kose ko svjetla sjena:

Zavjesa ljubavnog boga,

Pa jagodice gladi ti nujne

Gle, p'jan sam, srčuč s usnice rujne

Sokove života tvoga!..."

U ljubavnoj lirici osobito u ovim pjesmama, sve se više gubi individualnost pjesnika, i ona postaje bezlična. Pjesnika opija ljepota riječi i pjesničke forme, a ljubavna tema s dekorom slikovitog pejzaža ne mora biti iskrena.

Stihovi kranjčevićevske snage, samosvijesti i postojanosti u Ćatićevoj pjesmi "Dva soneta", upravljani protiv tiranije i farizejstva, socijalno usmjereni ka oslobođenju uniženih i bijednih. Inače većina ostalih stihova sa socijalnom sadržinom predstavlja više senzacije i manifestacije privatne pjesnikove drame, nego teme općeg značaja i stava.

Otvaranje svoje unutrašnjosti svom širinom, nesebično davanje vlastitog intimnog doživljavanja, poetski zanos koji osvaja bodročću i optimizmom to ostaje kao rezonanca ove programske pjesme, u kojoj pjesnik želi da iznese i svoju poetiku i tajnu transmisije poetskog doživljaja u poetski izraz. Rezultat ove životno-artističke programske dileme moglo je biti samo kranjčevićevsko pitanje: zašto je pjesniku data sanjarska narav i pjesnički nagon, zašto mu je data sposobnost te zavodljive imaginacije kad joj se ne može nikada do kraja prepustiti, jer ga zbilja uvijek vraća u tu dolinu suza? Pitanje koje je ostalo, kao sudbonosna konstatacija definitivne rascijepjenosti, bez odgovora (Imaginacija).

Pjesma "Nox" nije deklaracija ni manifest, pa ipak predstavlja sintezu Ćatićeve intimne poezije, indikaciju za njegovo pravo pjesničko nagnuće i ključ njegove poetike. U njoj je izražen doživljaj noći, melanholijske i žene u zajedničkom emocionalnom krugu. Mistika neznanih daljina i svetog veličanstvenog bola spaja se u njoj s duhom pjesnikovim u ekstazi stvaralačkog nadahnuća. Noć je utok svih tuga i izvorište poezije. U ovoj pjesmi su se dodirnule dvije osnovne Ćatićeve teme: erotika i mistika. Pjesnik je u njoj umjetnički spojio ženu i noć, identificirajući njihove ekspresivne kvalitete, i napravio most između njihovih pojmovnih bitnosti: dio pojmovnog potencijala noći prešao je na pojam žene, dio od potencijala žene ušao je u pojam noći, mistika strasti oplodila je spokojstvo i dubinu mraka, i taj kompleks erotsko-mističke ekstaze pjesnik je označio kao stvaralačko ishodište svoje poezije:

" Moj duh sa tvojim duhom se cjeliva,

Na tvojoj usni moja pjesma spava

I sva mi tuga u tvoj mrak se sliva –

O, noći, ženo spokojna i plava.

Pjesnik te evo grli i cjeliva!"

Sonetom "Kraj Neretve" (Biser, br. 12. str. 263, I izdanje) Ćatić je završio svoju rodoljubnu liriku. Međutim, dok u njegovim rodoljubnim pjesmama, uglavnom, preovladava optimizam,

vjera u bolje svoga naroda "Kraj Neretve" ima sumoran ton i refleksije o ispraznosti ljudskih želja i prolaznosti svega na svijetu. Već prvim stihom:

"Sa krša mrka ko pjesnička bo" dao je pečat sumornosti pjesmi. Komparacija je vanredno uspjela, iako je apstraktni pojam bol upoređen sa realnim. Ličnu pjesnikovu bol nije mogao ljepše izraziti nego uporedbom sa kršem mrkim. Takav sumoran uvod mora pjesnika navesti na turobne misli. Čemu borba za život, čemu slava kada je sve isprazno i prolazno; tek jedino hučni val Neretve je kroz vijekove pjevao i pjevat će o veličini Rima i o čaru i slavi Hercegovе krune. Život je Ćatiću nametnuo težak teret na pleća prekomjeran rad, a njegovi rezultati su malo koristi njemu donosili, iako je već stario. U toj prolaznosti ipak vidi utjehu jer nije sam: vječna Neretva će svjedočiti i o njegovom bivstvovanju kao što je svjedok i vladavine Rima i Hercega Stjepana. On sluša šumor Neretve:

".....i u njemu rug,
Svoj ispraznosti ludih ljudskih snova".

Pod teškim životnim nedaćama, kojima je najčešće sam bio uzročnik, Ćatić nigdje nije prelazio u krajnji pesimizam, a ovaj sonet je iznimka u cjelokupnom njegovom pjesničkom stvaranju jer je pesimizam osnovna intonacija pjesme.

Sonet "Kraj Neretve" nastao je iza plime njegovog stvaralačkog razdoblja, pa s ritmičke strane ima i nedostataka. Pažljivom izboru riječi i muzikalnosti stiha nije posvetio mnogo pažnje. Sumorne misli suviše su ga buzele, pa mu je bila primarna želja da potpuno izrazi svoje misli bojeći se da dotjerivanjem stiha ne promijeni misao. Tako se i prva i druga strofa završavaju jedanaestercom, dok su ostalih dvanaest stihova deseterci, pa se ritmička cjelina i sklad narušavaju. Samo dva stiha imaju vedrije slike. On apostrofira Neretvu i raspitiva je, kao izazovno, o prošlosti:

"Neretvo, reci: gdje je sada Rim?
Gdje čar i slava Hercegovе krune
Nad tobom štono sjaše poput Lune?"

Čar, slava, luna vedri su izrazi kao što ima vedro značenje i glagol sjati, ali imperfektom toga glagola umanjio je njegovu vedrinu i pripremio mračan, sumoran njen odgovor i svršetak pjesme:

"Sve, sve je prošlo, kao san, ko dim,
Tek uspomena ostala mi evo:
Moj val je o njoj kroz stoljeća pjevo..."

I pored uopćenih misli o prolaznosti svega pjesma spada u red onih s temom rodoljublja.

U njegovoj pjesmi "Vizija" prisjeća se mladih dana, žali i pati za njima, prisjeća ih se i doziva u sadašnjost. Ponekad mu se učini i da ih je uspio prizvati, da su tu, ili da im se vratio, ali uspomene su zapravo u dalekoj prošlosti i ne postoji mogućnost da se vrate te i sam Ćatić kaže:

"Jer kad mi se ruka digne
Njeno tijelo da uhvati,
Ona prhne s mojih grudi
I u neznan kraj se vrati." (Biser, br.1, str. 7, I izdanje)

"Smrt" je sonet u kojem prikazuje smrt, kao sablast, nešto strašno, neviđeno, ali opet onako kako je svi zamišljaju. Da je smrt osoba, mislim da bi bila baš ovakva, sa ogromnom grivom, pandžama, i utjeruje strah u kosti:

"Ironijom joj usna prelivena
Šuti k'o pečat mutnijeh nebesa –
Tek pandža lako podiže se njena
I po plećima griva joj se stresa" (Biser, br. 7, str. 131. II izdanje)

Vjerujem da je smrt opisao upravo ovako jer je se plaši, i za njega kao i sve ostale smrt je nešto nepoznato samim tim i zastrašujuće.

Iako je predstavljao pjesnika koji je, nakon Bašagića, izvršio drugi veliki uticaj na muslimansku književnu sredinu, najavivši nastup mlade generacije muslimanskih pisaca i stvorivši jedan mali niz vlastitih pjesničkih sljedbenika, o Ćatiću je za vrijeme njegovog života i nakon njegove smrti do završetka Prvog svjetskog rata veoma malo pisano u oblasti književne kritike. Čak ni povodom njegove prve zbirke "Pjesme" od godine 1900. do 1908, koja je izišla u izdanju Muslimanske biblioteke 1914. godine, nije izrečena nijedna značajnija kritička ocjena od strane njegovih savremenika. Tek povodom njegove smrti Šemsudin Sarajlić je u nekrologu koji je objavljen u "Biseru" rekao nekoliko posmrtnih kvalifikacija Ćatićeve poezije i njega samog kao čovjeka i pjesnika. Evocirajući njegovu pjesničku pojavu dosta lično, Sarajlić je izrekao i opći i subjektivan sud o njemu kao pjesniku riječima da je bio vanredno darovita i da je pjevao s velikim uspjehom religiozne, domoljubne i prigodne pjesme, a naročito se je visoko bio podigao mirisavom i slikovitom erotikom ašiklijama i volio formu soneta, završivši sa patetičnim upozorenjem omladini da je umro jedan od najvećih tvojih duševnih velikana, jedan od najboljih naših pjesnika i književnika.

Jusuf Tanović je književnik koji je objavljivao često u "Biseru", ali o njemu ne pišu kritičari, niti ga iko spominje. Rekla bih da je pisao po uzoru na svoje savremenike. Veliki broj pjesama ispjevane su u sonetu. Ekspresivni izraz društvene stvarnosti izražavao je kroz svoju rodoljubivo-buntovnu liriku socijalnog podteksta. U svojoj rodoljubivoj lirici on ide do predstavnika svoje generacije sa akcentima odbijanja ropstva, sramote i puzanja, na granici antičke tradicije i savremene stvarnosti sa podizanjem samosvijesti, razvijanjem etičko-patriotskih osobina neustrašivosti pred silom. U erotičkoj lirici nalazi se između platonske ertotike romantizma i osjećanja aristokratske galanterije srpske i hrvatske lirike, kao i dinamičke strasti sevdalinke.

U pjesmi "Sutonski snovi" Tanović opisuje suton, mrak kao vrijeme čarolije, i buđenje robova, iskorištenog naroda i upravo to buđenje dovodi ih do slobode. Motiv pobune protiv vlasti, protiv položaja ljudi vidljiv je i kod drugih pjesnika. On na sebi svojstven način, pisajući, staje na stranu običnog naroda i navija za pobjedu. Smjena vlasti i sloboda narodu je ono čemu teži:

"Digla se snaga slame i plotova:

I dronjci hoće da postanu ljudi,

Ponos i čojstvo u njima se budi." (Biser br. 12, str. 269, I izdanje)

Također motiv buđenja ropstva prisutan je u pjesmi "In memoriam tiranno" (Zapsi jednog roba). U ovoj pjesmi dat je opis teškog života robova "iz prve ruke", muke kroz koje prolaze ne samo fizički već i psihički, teret koji nose na svojim plećima i u svojoj duši zbog neslobode, siromaštva i nehumanosti prema njima. Njihova snaga je upravo u tome što shvataju svoj položaj i žele da ga promijene pa čak i da je cijena slobode smrt.

"Ne! Nikada neću pognut šiju svoju

Pred tvojim bićem, tiranine silni,

Ni tražiti milost, volim poginut,

A bit hajduk za nepravdu tvoju." (Biser, br. 13, str. 198, II izdanje)

U pjesmi "Vjetar" opisao je život jednog poljoprivrednika i svu njegovu nadu i težinu njegovog posla za vrijeme oranja.

Kroz pjesmu "Majčino zaklinanje" možemo uočiti neke zajedničke motive sa ropstvom, odnosno majka zaklinje svoje dijete svojim mlijekom da nikada nikome ne bude rob, da bude jak kao stijena i da se odupre svim tiranima. Govori mu:

"Ratresi grivu, uzdrmaj poljane,

Donesi život zapuštenom puku –

On čeka njemu obećane dane." (Biser, br. 15. i 16, str. 228, II izdanje).

Željom za promjenom nije moguće dobiti sve, ali je prvi korak da do promjene dođe.

Pjesma "Na razboju" prikazuje borbu tirana i robova. Ukoliko robovi odluče da se njihov glas čuje, da se bore za svoja prava, snaga tirana je već za pedeset posto slabija, zato što u suštini snaga kojom oni raspolažu i jeste snaga robova. Ako većina robova jednog tirana odluči da se povuče iz njegovih kandži, oni koji su ostali neće uspjeti da zadovolje tiranina i samim tim će izazvati nezadovoljstvo i kod sebe i kod njega. To je upravo jedan od glavnih razloga zašto je tiranija pala, i način na koji su robovi uspjeli da se izvuku iz okova.

U pjesmi "Ljubavni azil" vidimo učenost ovog pjesnika koji spominje: kuću Lade, harfu Zeusovog sina, Muze, Orpheja i Linu. On ovdje govori o ljubavi, sa primjesama erotike, gdje ističe kako je on ljubio svoje drage, kako su se skrivali i kako je uživao u pjesmi ptica:

"Još slušam kako biljišu slavuji

I kako njene nadimaju se grudi - -

Aj, da je tamo skrivat se od ljudi" (Biser, br. 7, str. 103, II izdanje)

Kroz pjesmu "Priznanje" vidimo njegovu zaljubljenost djevojkom, kojoj on kroz ovu pjesmu priznaje svoju ljubav. On njenu ljepotu i njeno postojanje stavlja na nadnarvni nivo. Ona je za njega nešto neponovljivo, beskrajno lijepo, i savršeno. Kroz četiri stofe vidljiva je njegova zaljubljenost i njegova želja da je osvoji.

Ljubavni motiv prisutan je i u pjesmi "Gatačka ruža", gdje je ruža sinonim za djevojku. Opisao je djevojku kao ljepoticu vanvremensku, i da joj je nebo sve dalo što treba da ima, te da svojim licem i svojim mirisom ona zavodi "Četu jednu mladih poklonika" (Biser, br. 14, str. 216, II izdanje).

Ljubavna bol, i vjerovanje u vječnu sreću susrećemo u pjesmi "Tvoje rastavljanje". Pjesma je posvećena "njenim roditeljima" koji su svoju kćerku odveli daleko. Pjesnik nudi da ne postoji ništa jače od njihove ljubavi i da će se oni voljeti ma šta ih razdvajalo. Njegovu bol vidimo u stihovima:

"Zemlja nju je za me odgojila

Nebo nju je meni namijenilo:

Šta rastavljaš što se sastavilo,

Kad su ljubav srca osjetila." (Biser, br. 19, 20. i 21, str. 300, II izdanje)

U pjesmi "Proljeće" oslikao je novo rađanje života. Proljeće se inače smatra godšnjim dobom u kojem se sve budi, pa i u ovim stihovima vidimo novo rađanje života, izazvanog buđenjem prirode.

Šemsudin Sarajlić¹⁷ bio je suprug Nafije i također objavljuje svoju poeziju i prozu u časopisima svog vremena. Rodoljubivo-društvena lirika stvara se na etičkim i socijalnim tradicijama po uzoru na Bašagića, ali sa karakterističnim naturalističko-idejnim izoštrenjima. Njegova poezija je romantičarsko-etička iako polazi od realističnih osnova. Često koristi kontrast, paradoks, kao vid suprostavljanja ideje i stvarnosti, a atmosfera njegove poezije je tmina i mrak duha. U njegovoj pjesmi "Bez naslova" susrećemo tamu i melanholičan govor o pjesnikovoj razgrađenosti zbog okruženosti mržnje, zlobe, nepriznatog rada za narod. Na samom početku pjesnik govori:

---

¹⁷ Šemsudin Sarajlić (1887-1960) rođen je u Knezini kod Vlasenice. Objavio je mnoštvo novela koji su mu izašle u raznim časopisima (Behar, Gajret, Muslimanska sloga, Biser, Djulistan, Islamski glas, Zemzem, Narodna uzdanica). Zbirku novela *Iz bosanske romantike* objavila mu je Matica hrvatska. Odlikuje ga dobro poznavanje života bosanskih mahala.

Školovao se u Sarajevu i Istanbulu. Prevodio je s orijentalnih jezika: arapskog, perzijskog i turskog. Uređivao je list Behar. Bio je zastupnik JMO u Ustavotvornoj skupštini u Beogradu.

Književno djelo Šemsudina Sarajlića skoro je nepoznato našoj čitalačkoj publici i kulturnoj javnosti zato što je ovaj pisac ostao izvan književnih programa, a nakon 1944, nije objavljeno ni jedno njegovo djelo, mada je pisao sve do smrti 1960. godine. Sarajlić je kao i još neki bošnjački pisci u razdoblju između dva svjetska rata, optuživan za književnu djelatnost za vrijeme Nezavisne države Hrvatske, kao i za prohrvatsku orijentaciju, općenito pa je to mogao biti jedan od razloga za njegovo uklanjanje iz književnog obzora. S druge strane, njegovi su likovi, kao predstavnici bošnjačke sredine, bili prožeti islamskom duhovnošću, što se kosilo sa službenim idejnim i estetskim tendencijama u poslijeratnom razdoblju u BiH. Konačno, Sarajlićeva neoromantičarska poetika bila je prilično anahrona i suprotstavljena književnosti modernističkih i postmodernističkih strujanja na jugoslavenskom prostoru – piše Alija Pirić u predgovoru pod nazivom „Književnost visoke etičnosti“ za knjigu Šemsudina Sarajlić, biblioteka „Bošnjačka književnost u 100 knjiga“, izdanje „Preporod Sarajevo.“

“U srcu mom čvrst je oslon vjere,

Razum i rad me u zadnje ne pišu,

Pobožnost moja ne gazi po blatu,

U vidu imam metu neku višu.” (Biser 22, 23, 24, str. 336.) ova pobožnost i spominanje vjere je Bašagićev uticaj, ali prelaz u sumornu, oštu atmosferu ja pravi stil Sarajlića. Kontrast je oštar i čini se kako druga strana tone sve dublje u bezizlaznu tamu, te izaziva žaljenje, zaprepaštenje, zabunu, nevjericu:

“Ali šta sve hasni?! U krugu sam ptica,

Pandžama koje moje srce vade,

U krugu zmija, koje dušu truju

I mojom krvlju besramno se slade.

...

I s dana na dan sve više i više

Misli su moje rasijane, mračne,

Sanje su moje raskidane, budne,

Stegnuto lice, oči mutne, plačne.” (Biser 22, 23, 24, str. 336.)

Također u poeziji je težio ka estetskoj ljepoti pjesme pa susrećemo rimu abab, prisutnu u svim strofama. Svaka strofa ima četiri stiha.

Karanfilaga u “Biseru” je objavio tri pjesme koje su tematski potpuno različite. U pjesmi “Ružica” vidimo dijalog između pjesnika i djevojke koja mu se dopada, njihov razgovor ide u smjeru kakve su njegove pjesme. On ističe da to nisu dragulji niti požuda i zlato čemu inače ljudi žude, već da su to stihovi puni ljubavi upućeni njoj, i da su samo kao takvi lijepi:

“Sirotne su, ali iskrene –

Srcem osjećene,

Vesele su samo, kad su

Tebi darovane." (Biser br. 22, 23, 24, str. 365, II izdanje)

Za razliku od ove pjesme pune ljubavi i neke vedrine Karanfilaga piše pjesmu: "Kad bolovah" u kojoj je opisao svu svoju ogorčenost gradom, gradskim životom, i gradskim žiteljima, te iznosi svoju želju da ga odvedu u prirodu. Svaki čovjek nastao je od prirode, i svako na svoj način teži ka tome da se prirodi vrati, tako i pjesnik žudi da gleda izlaske i zalaske sunca, da čuje pjesmu slavuju, da se u potpunosti prepusti slobodi:

"Nosite me u goru zelenu,

Gdje slavuji po drveću lijeću

I u večer, kada mjesec sija,

Bijele vile na planinu slijeću.

Nosite me iz tijesnog grada,

Gdje fabričkim zrak se truže dahom,

Gdje se gavan u kolima voza,

Praćen ljute sirotinje ahom." (Biser br. 6, str. 87, II izdanje)

Treća pjesma koju je objavio jeste "Reče doći" u kojoj on spominje svoju muzu, koja je plod njegove želje i pojavljuje se u snu.

"jedne burne noći nemirno sam snievo

Čas se trzo iz sna, čas sklapao oči,

Dok mi najzad nešto srce ne potkoči,

Krv zamirat stade, a na prsa pade,

...

Otvorena oka pogledah u tamu

I opazi ih ženu ukraj sebe samu" (Biser br. 1, str. 4, II izdanje)

Da li je ova muza zapravo pjesnikova težnja da pronade svoju ljubav, nekoga ko će ga zaista cijelim srcem voljeti i nekoga ko će biti tu uvijek za njega. Prema mom mišljenju da. On je u dubini sebe pun nade da će se pojaviti prava žena za njega.

U članku Nusreta Kujrakovića "Đulistan književnohistorijska monografija i bibliografija" sam pronašla podatak da Šemsudin Sarajlić objavljuje pod pseudonimom Karanfilaga. Čitajući pjesme iz tog časopisa i iz "Bisera" vidim veliku sličnosti u biranju motiva i tematike pjesama.

Ostali pjesnici

Fadil Kurtagić¹⁸ je pod uticajem matoševskog kruga u kojem se zajedno sa Ćatićem kretao postao jedan od predstavnika mlađe pjesničke generacije u okviru muslimanskog književnog stvaranja. Njegova lirika predstavlja izdanak započete poetsko-artističke introverzije. Magle i neprospavane noći česti su motivi u Kurtagićevoj lirici:

---

¹⁸ Fadil Kurtagić (1889 - 1958.) Rođen u Kladnju. Završio je gimnaziju u Tuzli i jedan razred Učiteljske škole u Sarajevu, a studij je nastavio u Zagrebu, gdje stalno boravi od 1922. do 1939. godine. Književni rad započinje 1907. godine, kada je kao osamnaestogodišnjak objavio svoju Prvu pjesmu, i intenzivno traje do 1919. godine u kojoj je štampana njegova prva i jedina zbirka pjesama. Paralelno sa prvim objavljenim pjesmama pojavila se i njegova prva proza koju čini šest priča objavljenih u Beharu 1907/08. godine. Sve ove priče imale su jasan didaktičko-angažirani sadržaj bez neke trajnije vrijednosti. Kurtagić se narednih godina na književnom planu okrenuo isključivo poeziji, a paralelno sa književnim bavio se i političkim radom. Političke tekstove objavljuje u Muslimanskoj slozi i Muslimanskoj svijesti, te Hrvatskom dnevniku i Mladoj Hrvatskoj. Napravio je nekoliko kritičkih osvrti na bošnjačku književnost i bošnjačke pisce (koje on imenuje muslimanskim), te je u tim osvrtima pohvalio i visoko vrednovao literarno djelo Safvet-bega Bašagića, a pisao je i o Hifzi Bjelevcu. Sarađuje sa brojnim listovima i časopisima i u periodu od 1907. do 1910. poeziju objavljuje u Beharu, od 1911. do 1914. u Gajretu, a u godištu 1912.–13. objavio je dvije pjesme i u Biseru. Osim u bosanskohercegovačkim časopisima, neke svoje pjesme objavio je i u Hrvatskoj, u časopisu Mlada Hrvatska. Nakon Prvog svjetskog rata u vlastitoj nakladi objavljuje svoju jedinu zbirku pjesama sa nazivom Stihovi. Zbirka sadrži ukupno 48 pjesama od čega je njih 19 već ranije bilo objavljeno sa istim ili drugim nazivom

“Obavit maglom žutom preko gora

Vuku se ko nakva čarobnjačka sjena

I koščata, mračna ruga mi se žena...” (Mutni stihovi, Biser 4, I izdanje,)

Pjesnik se sve više povlači u tajanstveni svijet demonskih odjeka koje prati avetinjske asocijacije kao simbolični doživljaji stvarnosti i života. Senzibilitet se sve više postiže kolektivnom društvenom patnjom koja prelazi njegova snoviđenja i s kojom se on suptilno poetski identificira. Njegov stih je govor čovjeka koji istinski pati, koji čuti bol zbog izgubljenih ideala, slutnje zle sudbine, konstantnih razočerenja:

“I kakvi to čudni zvuci zveče? –

Jesu l' lanci teški s roblja okovana

Ili s groblja harfe razbijene ječe,

Ili suze kaplju a golih platana? - -

I kakvi to čudni zvuci tuda zveče,

Dok je sivom tugom noćca poprskana?” (Misterij, Biser 8, I izdanje, str. 155)

Mustafa Čelić Gazanfer¹⁹ piše ljubavnu liriku. Pjesma “Njoj” posvećena je gospođici L.

Sastoji se od 4 strofe, rimuje se prvi i treći stih. Ova pjesma je puna ljubavnog zanosa, potpuno je obavijena vedrinom. Stavlja ljepotu djevojke iznad ljepote Afrodite. Obećava rajsku budućnost ukoliko L. odluči biti pjesnikova draga. Pjesma je nadahnuta sevdalinkom:

“U cvijetnom krilu mirisne bašte – o Ljubavi,

Najmilije sanje Ti sanjaš u hladu ruža. ” (Biser br. 1, str. 16, I izdanje)

Za razliku od pjesme “Njoj” njegova pjesma “Mrak” je potpuno obavijena tamom, mračna je kako joj i sam naslov kaže. U njoj je pjesnik pesimističan, njegovim životom vlada tama otkako je rođen:

---

¹⁹ Mustafe Čelića Gazanfera (1893 – 1940), novinara i publicista.

“Gledam mrak i njegovu tajnu pjesmu

slušam. Jer gluba, nijema noć

bijaše, kada majka mi život je dala.

I kucaje srca i ljudsku moć.

S toga uvijek gledam crninu i žalost...” (Biser br. 9, str. 185, I izdanje)

Pjesnik je izgubio svaku nadu i ujehu, nada se smrti kao jedinom lijeku jedinom dobru što mi se može desiti.

U pjesmi “Suze” vidljivo je njegovo razočarenje situacijom u svijetu: glad, bijeda, ciničnost, pohlepnost:

“I klonulo mi srce trga se tužno.

Ljudska bijeda me goni silno, vrludam i patim

U vrijeme ovo svirepo i ružno.”

“Zar život se zove živjeti bez života i silom” (Biser 8, str. 162, I izdanje)

Pjesnik je toliko pesimističan, žalostan što je vidljivo iz svakog stiha, pa skoro iz svake riječi. Pjesma je tamna, mračna i nesretna da u svakom čitaocu budi saosjećanje, a osim toga mogli bismo je povezati i sa današnjicom. Svakodnevno smo izloženi informacijama o siromaštvu u našoj državi pa tek onda svijetu, ali smo također svjesni da imamo i ljude koji zarađuju i više nego što zaslužuju. Baš to ovu pjesmu čini sjevremenom.

Mirhab Šukri Karišiković – u pjesmi “Tebi samo pjeva” opjevana je ljubav pjesnika prema Azri. Inspirisana je sevdalinkom:

“O, ja tebi pjevam! Tvoje biće slavim

I prirodu šarnu, kuda ti koračaš

I Danicu zvijezdu, pramaljetno Sunce,

Onaj žubor vrela, kamo pogled bacaš.

Ah, ja sam ti Azra, biće zagonetno,

Što ga samo ljubav podiže i hrani –

Još kad bijah dijete – kad ne znadoh za sv'jet

Amorova strijela u srce me rani." (Biser 1, str. 11, I izdanje)

Pjesnik je vedar, opijen ljubavlju, zanesen Azrom. Sanjari o njihovom zajedničkom presretnom životu. Prva strofa se ponavlja i na samom kraju pa je ujedno i posljednja.

Ali Suad - "Bol sjećanja" je pjesma u kojoj susrećemo pjesnika koji pati za svojom dragom. Čežnja piše stihove. Bol i nedostajanje su ono što ga inspirišu. Tama ga obavija i magla je svuda oko njega. Toj njegovoj boli još više diprinosi prisjećanje ljubavnih bezbrižnih noći provedenih sa ljubom:

"Ah, svaki časak, što ga tad proživih,

Bijaše sladak kao vječnost raja –

O kad bih jedan trenut vratit mog'o,

Iz onih dana: opustjelog maja! –

Al, zalud želja! Kroz pustinju žića

Bez tebe evo i bez nade lutam

I mjesto pjesme sa usana tvojih,

Tek gorki čemer uspomena gutam!" (Biser br. 8, str. 162. I izdanje)

Nastala po uzoru na sevdalinku.

Mustafa Kezman u pjesmi "U pramljeće" govori o ljubavi, zaljubljenosti. Pjesna je vedra, obojena toplim tonovima, puna radosti i nade u pravu ljubav. Inspirisana sevdalinkom što je vidljivo iz stihova:

"Ja sam Zehru ljubio

Usred gjulistana.

Viš nas je na grani

Slavulj pjesme vio,

A ja sam njoj nježno,

Crne oči pio." (Biser br. 2, str. 20, II izdanje)

Pjesnik je zaluden Zehrom i moli njeno srce da mu bude vjerno kao što će i njegovo njoj biti. U pjesmi nije vidljivo da su se zaljubljenici vidali više od tog jednog dana, što me asocira na zaludenost i početničku zaljubljenost.

Pod inicijalima A. D. G. objavljena je pjesma "Amoru" u kojoj pjesnik žali što je zaljubljen:

"A mojih dana prestao je mir,

Jer otkada me tvoja strijela rani,

U bezdani ja zaspao sam vir." (Biser, br. 15. i 16. str. 233)

Pjesnik ne nalazi izlaz iz zaljubljenosti, jedino što može da učini je da se prepusti rijeci ljubavi, ali on to odbija. Moja pretpostavka je da je pjesnik bio nesretan u ljubavi, povrijeđen i da je to uzrok njegove žalosti.

Narcis objavljuje pjesmu "Mrak" u kojoj opisuje prirodu, ali taj opis je pesimističan, taman i kao što sam naslov kaže mračan, kod njega je Mjesec krvav, voda ne žubori nego plače. Opisuje prirodu kako pati, kako je puna grijeha, koji joj se nameće. I ovako pesimističnu i tužnu pjesmi o prirodi završava: "Kamen to jedan u vodu pade" (Biser, br. 17. i 18, str 264. II

izdanje). Vjerovatno je pjesnik prirodu vidio kao takvu jer je bio ispunjen bolom, pa mu se sve činilo tako pesimistično i nesretno.

Pjesma "Sutonske čežnje" prožeta je erotičnošću, slatkim snovima koji prožimaju dva mlađahna bića:

"Mi ćemo sretni ploviti tada
kroz sjajne, nama neznane vode,
gdje nas već sanja čeka parada
i ljubavni gdje mirisi gode.

Cjelovi tamo vonjaju silno
i slast se vječna na život roni
kroz naše vene tad će umilno
srh da prostruji slatki boni." (Biser br. 17. i 18, str 265., II izdanje)

Čulnost prisutna u navedenim stihovima ujedno nagovještava da će to proći, ta želja za fizičkim kontaktom će nestati i jedino što će još uvijek opstati su sjećanja na jedan suton i jedne snove.

Suton sam po sebi, nosi nešto tajanstveno, skriveno, to je prvi dodir s noćnom tamom u kojoj si skriveni mnogi tajni pogledi, želje, ostvareni i neostvareni snovi:

"Visine čute. Tišina meka...

Prah noći sipa po gobelinu

I ruka tiho nevidna neka

Na prozoru nam zavjese dirnu." (Biser br. 17. i 18, str 265., II izdanje)

Pjesma se sastoji od pet strofa i prisutna je neparna rima (AC – BD).

Hafiz - "Na uspomen Tebi!" - osnovni motiv ove pjesme su ljubav i opčinjenost ljepotom drage. Sve njegove želje da iskaže svoje čuđenje njenim postojanjem čine mu se nedoraslom i blijedom, jer je ona daleko iznad svega njemu poznatog. Poredi je sa hurijom, Afroditom (boginjom ljepote), Mona Lisom... Da je ljepota u oku posmatrača, očito je jer za njega ne postoji biće koje bi ljepotom moglo da parira ljepoti njegove drage.

Hafiz ide čak i dalje, nezuastvaljajući se samo na prikazu bića nego i samih prirodnih fenomena koji se ne mogu mjeriti sa njenom ljepotom:

"U Tvome se oku utopiti može

I visoko nebo i beskrajno more,

Pred divnijem rujem krasnoga Ti lica

Nek se ruj sakrije od rumene zore."

Zanimljivo da u svom obraćanju dragoj osobi uvijek koristi veliko slovo Ti, Tebi, u čemu se ogleda njegovo poštovanje prema ljepotici:

"O, da Te je pjesnik vidio širazki

Pa ko on je znao, da T opjeava čare,

Čaru lica Tvoga da se divi krasnom,

Da ti vidi oči, što ko sunce žare." (Biser, broj 7 i 8, str. 117, III izdanje)

Proza u časopisu *Biser* s modernističkim odlikama

Proza u ovom časopisu nije zauzimala ni trećinu prostora u odnosu na poeziju. Iako je prisutna značajno manje ne znači da je manje kvalitetna i značajna. Kroz prozu također dobijamo sliku tog vremena, predočena su nam aktuelna dešavanja, ali i sam odnos među ljudima, odnos između muškarca i žene, te odnos među pripadnicima različitih svjetova. Teme su idejno iste kao i u poeziji, ali sam način predstavljanja je drugačiji pa i u prozi pisci imaju mogućnost šire forme samim tim i mogućnost iznošenja više detalja, uvođenje većeg broja likova, te prikazivanje većeg opusa emocija.

Prozu pišu: Šemsudin Sarajelić, Abdurezak H. Bjelevac i Sejfuđin.

Značajno je napomenuti da je Bjelevac upravo kroz Biser objavio svoj prvi roman, koji je izlazio u nastavcima kroz nekoliko brojeva.

Šemsudin Sarajlić uz poeziju objavljuje i prozu. Donosi nam nekoliko svojih crtica i zapažanja.

U svojoj crtici "Butter" prisjeća se svog odlaska u vojsku, i kada je sjeo na kafu i doručak u obližnju kafanu. Ova crtica više se tiče samog razmišljanja nego što ima konkretna dešavanja. Vidljive su kratke i jasne rečenice. Duhovitost u opisivanju i donošenju radnje. Crtica obiluje pozitivnošću za razliku od njegove poezije. Nema sudaranja dobrog i lošeg, kontrasta, oštine, tuge i tame. Priča je donesena realistično, bez produbljivanja teme, bez bespotrebnih opisa i detalja, sažeto i lahko razumljivo.

U priči "Maskenbal" govori o svom dopustu za Bajram. Vrijeme radnje je 1915. godina kada je Bosna bila u ratnoj zoni. Donosi priče i situacije sa svog putovanja, ljude koje je sretao tokom vožnje, i ljude s kojima je komunicirao. Njen naziv je zapravo riječ kojom je jedan od putnika nazvao Bosance koji su bježali u zagrljaje sigurnih država. Ta riječ je utihnula žamor u vozu, ljudi su se zgledali i svi su se osjećali nelagodno zbog tog neznanca koji ne misli svojom glavom. Za tu svoju nepromišljenost je naučio dobru lekciju od jedne djevojke, koja je zahtijevala od njega izvinjenje koje će svi putnici čuti kao što su čuli njegovu neslanu šalu. Priča dijeli karakteristike s predhodnom. Tema je malo ozbiljnija, ali stil je isti.

Abdurezak Hifzi Bjelevac²⁰ je u "Biseru" objavio svoj roman "Pod drugim suncem". Ovaj roman se pojavio kao do tada najromantičnija, najsentimentalnija, ali i najrazvijenija ljubavna

---

²⁰ Abdurezak Hifzi Bjelevac (1886 —1972) prozaik i publicist. Osnovnu i srednju trgovačku školu polazio je u Mostaru (1895–1902), zatim Galata-saraj u Carigradu, ali ga napušta zbog očeve smrti. U zavičaj se vratio 1905. te najprije radio u Ljubuškom, potom bio korespondent i knjigovođa u Mostaru. Od 1909. do 1920. porezni je činovnik u Travniku, Mostaru, Stocu, Goraždu, Čajniču i Sarajevu, do 1922. direktor tiskare u Sarajevu, zatim referent za turizam u Ministarstvu trgovine i industrije; usporedo je dopisnik »Jugoštampe« i agencije »Avala«. God. 1931. radio je u Presbirou u Beogradu kao stručnjak za turski, potom u informativnoj službi. Bio je ataše za tisak poslanstva u Ankari i Carigradu (1934), zatim se vraća u Presbiro u Beogradu (1936). Umirovljen je 1937. Do početka rata radi u direkciji Putnik u Beogradu, a od jeseni 1941. djeluje u Zagrebu kao finansijski službenik te usporedo objavljuje. Književno je djelatnik i u godinama nakon oslobođenja. — Javio se zapisom narodne pjesme u *Beharu* (1901/02, 5), a u književnost je ušao pjesmom *Mehmed-paši Sokoloviću Visokom (Pobratim, 1902/03, 1)*. Uz pjesme, pisao je pripovijetke, drame i romane ljubavnih i egzotičnih naglasaka s tematikom iz života bosansko-hercegovačkih muslimana i iseljenika u Tursku. Svjedočio je o sukobu istočnog i zapadnog pogleda na svijet te rastakanju tradicije. Kao urednik *Novog vijeka* (1920) i *Behara* (1921) objavio je više članaka o kulturnoj povijesti i tadašnjici Bosne (problemi muslimanskih intelektualaca, emancipacija žene) te reportaža o našim krajevima (Mostar, Herceg-Novi, Cavtat i dr.). Publicističku je djelatnost razvio kao dopisnik *Jugoslovenske pošte* (1930) iz Turske pišući o reformama M. K. Atatürka. Objavljivao je u listovima *Behar* (1901/02, 1902/03, 1907/08–1910/11), *Biser* (1912–14, 1918), *Gajret* (1912–14, 1924–25, 1927, 1933), *Novi čovjek* (1925–27, 1929), *Danica* (1940–41) i dr. Boraveći u Turskoj, surađivao je u listovima *Ulus* (Ankara), *La république* (Carigrad) i *Çumhuriyet* (Carigrad). Potpisivao se V. Rezak, Z. Dugdah, H.

proza. Roman je predstavljao najrazvijeniji oblik romaneskne kompozicije, a uz to i najviši domet psiholoških kreiranja likova. Kosmopolitanska, moderna težnja u prikazivanju aristokratskog života Turske predstavljala je pišćevo razbijanje bosansko-muslimanskih provincijalno-konzervativnih ograničenja.

Roman je započeo kao konkretna proza, u kojoj dominira radnja, događanje, sa smrću Ibrahim-bega Jahjapašića u Bosni. Dat je čitav niz romanitično-ljubavnih dešavanja, u kojim dominira fabula o Murisu i ljubavi prema njemu od strane Fadile i Sabine, ali i Elze koja se na kraju razotkriva.

Sam naslov "Pod drugim suncem" je metaforičan izraz za daljinu, tuđinu... To vidimo na samom početku kada se Muris tek vraća u rodnu kuću i pozdravlja sa bratom Hamdibegom:

"Sa bratom se sastao obično: pružili jedan drugom ruke i nazvali jedan drugom: dobro došao!..."

Obojica iz velikog svijeta. Obojica odgojeni daleko od roditeljske kuće; daleko jedan od drugog svaki od njih pod drugim suncem." (Biser br.6, str. 100, prvo izdanje)

Bjelevac je Murisa oslikao kao idealistu, optimistu i emocionalnog čovjeka sa opterećenom dušom:

"Muris bijaše optimista, idealista, površan u svemu, odan lagodnu životu, posmatrao čitav svijet s njegove lagodne strane i sve gledao kroz prizmu ljubavi i sreće." (Biser br 7, str. 123. I izdanje)

Kada malo bolje razmislim svi Bjelevčevi likovi pate od ljubavi i od svoje duše, nemira i praznine u njoj. Psihologija likova je odjek savremenog literarnog senzibiliteta: sve je nejasno, nedefinisano, ima neke želje iz hira kao da želi skrenuti iz kolotečine koja je uzork nemira.

Mereš. Više njegovih romana izlazilo je u nastavcima: *Pod drugim suncem* (Biser, 1912–13), *Rene Logotetides* (Pravda, 1919), *Među očevim ljudima* (poslije prerađeno u *Ana Zolotti; Novi vijek*, 1920), *Isčahureni leptiri* (poslije *Melika; Večernja pošta*, 1922–23), *Sabina Sarian* (*Gajret*, 1924–25), *Ana Zolotti* (*Obzor*, 1927). Proza mu je prevedena na češki, francuski i grčki. Prevodio je poeziju i prozu s turskog i francuskog (R. A. Sevengil; *Goli ljudi*, Zagreb 1945). U ostavštini su romani *Hazer* i *Napuljsko-šumsko poduzeće* te više pripovijedaka, pjesama i prijevoda. — Bjelevčev rad znači kontinuitet u književnom stvaralaštvu bosanskohercegovačkih muslimana na početku XX st. Uz M. Čazima Čatića prvi je od muslimanskih književnika prihvatio simbolizam i uveo moderan prozni izraz. Obrađujući povijesnu i egzistencijalnu zbilju muslimanskog svijeta, B. je postavio temelje društveno-zabavnoj prozi, ali bez dublje poruke i s dosta naivnosti u slikanju života bosanskih begova i demokratskih pokreta u Turskoj. Zbog erotskih sadržaja nazvan je »ženskim« piscem i našim Lotijem (M. Idrizović).

Pisac iznad svega veoma suptilno ulazi u tajne ženske ljubavne psihologije. Ima poseban smisao za intimu, resignaciju i melanholiju i finu čežnju. Njegovo pripovijedanje ima šarma u razvijanju romantične fabule.

U ovom romanu susrećemo ljubavni trokut, Muris kao centar svijeta Fadile (Murisove zaručnice) i Sabine (ljubav iz mladih dana).

Kod Bjelevca ljubav je neuhvaljivo čuvstvo kao i u sevdalinci. Svaka ljubav ima svoju zapreku koja je uvijek zaplet radnje.

Opisi erotičnog života ljubavnika u ovom romanu po pravilu respektuje čednost bosansko-muslimanske čitalačke publike i rijetko prelazi granicu moralne slobode. Ističući nevinost i plemenitost Fadiline ljubavi prema Murisu.

Sejfuddin - "Mojoj ljubavi" je pjesma u prozi. Posvećena gospođici S. Della M.

Kod ovog pisca također vidimo vraćanje u prirodu i posebnu slobodu koju mu jedino priroda može pružiti:

"Ja sam sjedio na jednom brežuljku, udaljen od gradske buke i praha, a okužen ovim prirodnim krasotama, sav ushićen i sretan, što to sve gledam, osjećam, i što živim." (Biser, br. 2, str.22, II izdanje)

Ovdje je zanimljivo što se piscu pojavljuje iluzija, vizija žene u bijelom s kojom on raspravlja o svojoj dragoj. On je siguran da nema sumnje da voli svoju dragu i da mu ne treba ništa više od nje, samo dozvola da je može ljubiti bezgranično. Njegova vizija mogla bi predstavljati njegov alter ego, jer njegovu ljubav minimalizira, pita se da li je njegove ljubavi vrijedna njegova draga. U ovoj priči baš je vidljiva zaljubljenost i zaludjenost, jer pisac/pjesnik sve idealizira, dovodi do savršenstva, ne sumnja u ljubav svoje drage, a čak i da nije obostrana on je spreman da je ljubi čak i ako njeno srce žudi za nekim drugim. Njemu je stalo do njene vlastite sreće. Ono što je njemu žena iz njegove vizije pokušala reći je nemoguće da prihvati jedna zaljubljena persona, jer gledajući sa "ružičastim naočalama" ne postoji ništa manje lijepo, manje savršeno, manje divno od ljubavi prema dragoj.

S obzirom na to da je pjesma posvećena, možda bi njegova žena iz vizije mogla biti i osoba koja je zaista postojala, njemu bliska koja je pokušala da razgovara s njim. Možda je neko ko je bio protiv njegove izabranice, od ljubomore ili ko zna kojeg razloga.

Ovdje je također opisana ljubav žene prema mužu kao platonska, ističući da se veliki broj žena tog vremena udavao da bi dobio određenu slobodu, da bi imale novac ili slično, a da pri tome uopće ne pomažu svom suprugu, te da to muškarci ni ne primjećuju jer ih zalude njihovi pogledi:

"...žene su pomiješale pamet cijelom svijetu. Koliko vas muškaraca pita, je li žena ima smisao za njega. Hoće li ona njega, za to, što ga hoće, što ga ljubi, ili zato da ima titulu, druga novac, treća ovo, a sve slobodu! Sve hoće slobodu, da udavši se mogu birati muškarce po volji.

A vi, glupani, ne vidite to, slijepi ste!

Koliko imade žena, da pomaže svom mužu u poslu, koliko ih ima da znadu najbližu okolinu, da znadu šta biva recimo sa njihovom domovinom." (Biser, br. 3, str. 38, II izdanje)

Sejfuddinu je sve aposlutno nebitno, iako i sam ističe da je nekoliko puta vrtio u svojoj glavi taj razgovor nastojeći da pronade njegov smisao. On se na kraju prepušta da ga ljubav još više obuzme, i ostavlja sve riječi da vise u zraku. Jer jedina njegova sreća jeste njegova draga, kako i sam na kraju kaže: "Ljubim te – Slava!" (Biser, br. 4, str. 55, II izdanje)

Žene, autorice u *Biseru*

Žene su kroz stoljeća bile doživljavane na različite načine. Iako je većina muške populacije u društvu smatrala da žene nemaju snažan karakter, bilo je i onih koji su ipak vjerovali u njihove sposobnosti. Kroz čitavu historiju književnosti, uviđam da postoji razlika između načina na koji su žene predstavljane kroz književnost i književna djela te načina na koji su tretirane u stvarnom životu, osobito ukoliko su se željele baviti pisanjem i naukom. Književne junakinje poput Antigone, Cleopatre, Lady Macbeth, Ane Karenjine, Nore te Emme Bovary nisu prikazane kao žene koje nemaju svoj lični stav, karakter i mišljenje. One su, kao i mnoge druge, u književnim djelima prikazivane kao heroine, odnosno snažne i odlučne žene. Međutim, kada se radi o stvarnom životu, ženama u tom slučaju nisu bile pripisivane takve osobine. Uzmimo za primjer grad Atenu, u kojem su, za vrijeme njegovog razvoja žene služile kao ropkinje muškarcima, a istovremeno su se u književnim djelima pojavile heroine poput Antigone i Medeje, koje su bile sposobne da pariraju muškarcima ili čak da nadmaše njihove sposobnosti. U jednom takvom društvu, biti žena bila je zasebna priča. Žene su bile osuđene na tišinu, koja je bila znak nemogućnosti vlastitog izraza i podređenosti muškarcu.

U prošlosti su ipak postojale žene koje su se željele baviti pisanjem, ali su iz nekog razloga njihova djela izgubljena, uništena i nikada otkrivena. Žene su bile te koje su od davnina svojoj djeci noću pjevale pjesmice i uspavanke, pričale priče, a sve to je bio zapravo plod njihove mašte. Nažalost, mnoge od tih priča ili pjesmica nisu iza sebe ostavile nikakav pisani trag jer su to ipak bila usmena predanja koja su se prepričavala i na kraju to ne bi bilo gotovo ni slično originalnoj verziji.

Bilo je nezamislivo da se žena odrekne uloge supruge i majke i postane autorica.

Teme koje su najčešće bile u centru njihove ispiracije svodile su se na život, na ono što vide oko sebe. Opisivale su ljude, prirodu, poslove, ili karaktere drugog, ali rijetki su elementi autobiografskog u njihovim pričama/pjesmama. Ukoliko su ipak spomenute emocije autorica, one će biti povezane sa tugom zbog nesretne ljubavi, izgubljenosti i beznadežnim osjećajem nepripadanja. Generalno se ovakve emocije vezuju za poeziju koju su pisale autorice, jer se inače iskazivanje emocija povezuje sa ženama, a sve to je ima psihološko središte u patrijarhatu: muškarci su jaki, snažni i slobodni, žene su slabe, ovisne o muškarcu i bez njih su bezvrijedne. Upravo to je razlog zašto se u književnim djelima ovog doba rijetko ogole

emocije u potpunosti, nego čak i u pisanim djelima muškarci teže da ostanu jaki i emotivno stabilni.

Nafija Sarajlić²¹ smatra se prvom bosanskohercegovačkom književnicom. Svoje "Teme" objavljivala je u "Biseru" od marta 1914, tačnije od brojeva 16. i 17. drugog Biserovog izdanja.

Svojim Temama, Nafija je dokazala svoju originalnost. Njene rečenice su kratke i jednostavne, čist jezik, prisustvo sarkazma, duhovito pričanje, je ono po čemu se naročito izdvaja.

Specifičan je način na koji autorica prilazi temama i ističe konciznost obrade, slikovit naboj, filigransko tkanje i izraženu poetičnost.

Crtica "Jedan čas" govori o životu razmišljanju i stvarima koji se dese u samo jednom času.

"Zločinac" donosi priču o zatvoreniku u tamnici, koji se žali čuvaru na siromaštvo svoje porodice. Siromaštvo koje je sam prouzrokovao svojim buntovničkim ponašanjem. Kockao je i bio nezasit pa je uz to i krao. Ova priča ima jaku pouku, jer ga čuvar ostavlja da "pati" jer zna i da izađe iz zatvora da se ne bi odrekao života na tuđi račun.

---

²¹ Nafija Sarajlić (1893-1970). Rođena u Sarajevu. Svoj život je provela uz supruga Šemsudina Sarajlića. Jedan period radila je kao učiteljica. Prva je bosanskohercegovačka spisateljica. Prvi rad objavila je u "Zemunu" 1912. zatim objavljuje u "Biseru". Vrlo kratko se bavila književnošću, samo pet godina zbog porodične tragedije, smrti kćerke Halide. Karakteristična je i po tome što je svoje djelo realizirala u jednom dahu, ali i u doba velikih političkih promjena u Bosni i Hercegovini. Rođena je u doba Austrougarske okupacije, tek petnaest godina nakon odlaska Osmanlija. Živjela je u doba Aneksije BiH, Mladoturske revolucije, Balkanskih ratova, preživjela Prvi svjetski rat i živjela u doba Kraljevine Jugoslavije, preživjela Drugi svjetski rat i bombardiranje vlastite kuće, te posljednje godine živote proživjela u doba socijalističke Jugoslavije, prema čijem režimu je na nekim poljima imala ozbiljne zamjerke. Na drugoj strani, ni Nafiji ni njenog muža vlasti u SFRJ nisu gledale pretjerano blagonaklono. Zato nije bilo teško anulirati njihov rad i njih oboje izbrisati iz kolektivnog sjećanja. Ona kako se vrlo rano povlači iz književnog života podvrgnuta je bila klasičnom patrijarhalnom metod brisanja, konfiskacije da je kao književnica ikada i postojala. To posebno biva aktualizirano u socijalističkoj Jugoslaviji jer je Sarajlić bila odbačena od jugoslavenskog kanona kao autorica koja nije bitna za uspostavu novog institucionalnog kanona nakon Drugog svjetskog rata. Kako je bila promotorica prosvjetiteljskih ideala kolonizatorske Austrougarske, begovata i kapitalističkih privilegija, te eksploatacije tuđe radne snage zarad stjecanja vlastitih potreba, poetike i politike, pogotovu one antifašističke koju je zastupao jugoslavenski kanon, Nafiju Sarajlić je naprosto smatrao nepodobnom i nepotrebnom – piše autor Zlatan Delić u svom naučnim radu o životu ove književnice.

Kratkim rečenicama predočava slikovito dešavanje u životu koje prenosi u svoje crtice: "On je jurio. Sav u znoju. Izašao je brdo pred zalazak sunca. I još malo pa će ugledati gajeve i ravnice na protivnoj strani." (Biser, br. 19, 20, 21; str. 311, izdanje 2). Kratkim rečenicama dočarava situaciju, dodaje začine jednostavnoj radnji, npr. da je rekla samo jurio je, imali bismo sliku momka koji se žurno kreće, ali kao da je dodala dodatnu brzinu njegovom kretanju dodavši rečenicu: "Sav u znoju."

Koristi posebno obojene riječi: "Majka mu se zaprepastila kad ga je ugledala." (Biser, br. 19, 20, 21; str. 311, izdanje 2) Zaprepastila ili iznenadila, ali sigurno ne obradovala, obojen je posebnom ekspresivnošću, ali baš upotreba ovog glagola dodatno je označila situaciju neočekivanom.

Nafija piše i o dešavanjima u svoje vrijeme, recimo o poplavi Drine: "Kad no je devetanestih godina iznenada zaplavila Drina, a smrt u gustom mraku strahovito bučala izmegju debelih brda njezinom kotlinom, stajala je u dubokoj noći na jednoj hridini više Drine mlada djevojka s užetom u ruci. Pred njom su se nadimali crni talasi i bučno odmicali, odnoseći sobom sve što stigoše." (Biser, br. 19,20,21. str. 312. izdanje 2) Ovu poplavu opisala je stravično, ali nije stavila apsolutni akcenat na sve što je odnijela, nego na ljubav koja ju je pobijedila.

Na neki poseban način Nafija govori o ljudima, o njihovim osobinama. Često u svojim crticama oslika lika tako da mu izgled ne odgovara karakteru, ponašanju ili njegovoj duši. U crtici "Željeznički službenik" susrećemo ogromnog, snažnog, čovjeka u zelenoj uniformi, koji se po selu hvalisa kako radi lahak posao, kako se ne umara kao oni na selu. Opisuje željeznicu i vozove kao svojinu, a kada ga Nafija sreće dok je na poslu vidi čovjeka koji vuče ogromne vagone svom snagom, čovjeka koji nije ni sličan onome kako se predstavio u selu. Također u crtici "Otrcane pantalone" upoznajemo se s mršavim momkom, toliko mršavim da se ljudi prepadnu, a tome doprinose i njegove izderane pantalone. Nikada ga ne viđaju u društvu niti u nekoj drugoj odjeći. Taj čovjek svojim izgledom i ne ostavi baš neki dobar dojam, ali svojom pričom ostavlja neizbrisav trag u čitateljima, jer njegovo sićušno tijelo nosi mnogo brige da li će imati sutra šta da jede i mnogo bola zbog smrti jegovih najdražih od neimaštine.

U trećem izdanju Bisera Nafija nastavlja da objavljuje svoje crtice, ukupno njih deset.

Jednostavan jezik koji je koristila pišući bilo je nemoguće primjetiti. Na neki način kao da je nastojala da piše kao što priča, pa recimo u crtici "Nova škola" na veliko nepovjerenje seljana i njihovu sumnju u školu i ono što ona jeste de ne dopuštanju djeci da idu ka tom putu ona

kaže: "Ne damo djecu, pa ne damo!" (Biser br. 15. i 16, str. 240, izdanje 3) To je tipičan izraz koji koristimo kada se zainatimo za nešto, ali baš ova dupla upotreba negacijskog glagola dati nam još jače dočarava koliko su seljani bili odlučni da djeci ne dopuste obrazovanje.

Duhovitost njenih crtica vidimo i na primjeru vojnika iz crtice "Paket", koji svakodnevno šalje pakete, postaje sumnjiv. Svi su mislili da je u pitanju neka uhoda, ili da odaje informacije. Jednog dana oduzeli su mu paket i nagađali kakva se ogromna tajna krije u njemu. Nakon što su ga otvorili svi su bili iznenađeni. Paket je sadržavao dvije kriške hljeba i malo mesa. Duhovit je način na koji je prikazana sumnja u vojnika i zatim utvrđivanje da ovaj vojnik ni u kojem slučaju nije sumnjiv, već samo čovjek koji brine za svoju porodicu koja je ostala u siromaštvu. Također njen vedri duh pričanja vidljiv je i u crtici "Kokošija pamet" gdje nas upoznaje s djevojkom koja svemu pronalazi manu i želi da mijenja svijet. Djevojku koja misli da je norma svega, i koja misli da zna sve najbolje, od toga koja bi djevojka trebala da bude pokrivena do toga kako se ko treba ponašati u braku. Prozvali su je "kleptalo", samo taj izraz donosi dozu humora, ali inačine na koji je iznešena priča, i naslov. Čak i danas se može čuti kokošija pamet ili kokošiji mozak u upotrebi kada govorimo o nekom ko nimalo nije pametan.

Šefika Nesterin Bjelevac²² u Biseru objavljuje svoju pjesmu "Idu dani...". U ovoj pjesmi vidljiva je žal za brzim prolaskom života:

"Idu dani,

Nestaje života.

Sve umire – nestaje svega;

Brzo, brzo...

---

²² Šefika (r. Alihodžić) Bjelevac - NESTERIN (divlja bijela ruža) – (1894 – 1927)

Bivša učenica sarajevske muslimanske škole za djevojčice. Rođena je u Sarajevu, u poznatoj porodici tekstilnih obrtnika u Sarajevu, kćerka učiteljice veza u reformiranom mektebu u Sarajevu. U rodnom gradu je završila učiteljsku školu (preparandiju). Kao pripravnica posljednjeg kursa udala se za mostarskog književnika Abdurezaka Hivzi Bjelevca, činovnika u Travniku. Od 1910. do 1916. godine je radila kao učiteljica u Mostaru i u Stocu. U maju 1916. je otišla u Sarajevo gdje je ostala do kraja života.

Prvu pjesmu je objavila u Gajretu 1911. godine, ali je objavljivala i u mostarskom Biseru kada uz ime dodaje i nadimak Nesterin, što na perzijskom znači "divlja bijela ruža". Salko Šarić u svojoj knjizi Pregled stvaralaštava u Mostaru navodi da nikada nije objavila svoju zbirku, a u pjesmama se bavila društvenom tematikom i sentimentalnom erotikom. Osnovala je društvo Osvitanje 1919. godine, čiji je cilj bio zbrinjavanje nezaposlenih djevojaka muslimanki.

Sve tako se mota –

Nestaje života” (Biser, br. 5, str. 83, I izdanje)

Sve se mijenja, velikom brzinom, nismo ni svjesni kako se dan za danom nižu, iako nam se učini da se ništa ne mijenja kada pogledamo unazad vidimo da ništa isto nije. Također pjesnikinja navodi bijele ljiljane koji su simbol nevinosti preko rumenih ruža koje su simbol ljubavi, do karanfila koji je simbol ženske snage, majčinstva i vječne ljubavne naklonosti i jasmina koji je simbol sretnog braka, mada postoji i simbolika da jasmin predstavlja i težnju za čistoćom duha. Ja bih ove nabrojane cvjetove povezala i sa životom; djetinjstvo kao doba nevinosti, zatim zaljublivanje i stupanje u brak te ostvarivanje vlastite porodice, a na kraju imamo tu težnju za čistoćom duha jer smo svjesni da smo bliži posljednjem času i želimo da opravdamo ovozemaljske grijeha. I nije važno što se si rađamo kao bijeli ljiljani opet nas na kraju ista sudbina čeka, jer nam to priređuje život. Ovdje je pjesnikinja koristeći se metaforom prikazala život čovjeka, ali i to da svakog čeka isto: neka muka i bol koja će uništiti sreću i mirise i dovesti do smrti.

Zilkida A. Tuzlanka piše u duhu sentimentalne poezije ašiklija i sevdalija iz minulog perioda, njena pjesma "Moja tuga" predstavlja spoj života i smrti. Ona govori da u njenom životu uporedo raste ruža, koja je simbol ljubavi, i pelin, koji je simbol gorčine. Također izjednačava pjesmu slavu koja je simbol ljepote, sa vraninim krikovima koji su simbol smrti. Ona na kraju odluči da ružu ostavi svom dragom, da za njega bira život, a za sebe smrt. Iskrena ljubav sa djevojičine strane je dovodi do hrabrosti, bira sreću svog mladića za cijenu svoje smrti:

”Ja ću sada pelin trgat,

Sebi od njeg v'jenac viti,

Rujnu ružu svom ću dragom

Za uzdarje ostaviti.

Pa nek sjetnog srca moga

Crna vrana tuge broji,

A kraj srca mog dragana,

Neka slavuj pjesmu poji!" (Biser, br. 5, str. 73, II izdanje)

Upotrebom simbola slavujeve pjesme, ruže, pelina, vrane vezuje se za ašiklijski period, sevdalinke i balade.

Zaključak

U ovom magistarskom radu je bilo riječi o časopisu koji je izlazio od 1912. do 1918. godine sa prekidima – Biseru. Prvenstveno, definiran je pojam moderne i date su sve pojedinosti o njenom uticaju i razvitku u književnosti kod Bošnjaka. Zatim je bilo riječi o Biseru. Bilo je potrebno upoznati se sa vrijednostima i ciljevima ovog časopisa, kako bi se bolje razumjeli, analizirali i interpretirali književni prilog. U časopisu sam pronašla oko stotinu priloga koji su prema mom mišljenju sadržali odlike moderne, a oni su zajedno sa autorima popisani u bibliografiji koja dolazi poslije literature. Cilj ovoga rada bio je sistematizirati, klasificirati književne priloge u Biseru. Upravo zbog toga, građa je prvobitno pročitana, a zatim razvrstana u kategorije.

Na osnovu prikupljenih informacija o modernističkom dobu i mladim piscima zaključujem da je moderna kao književna epoha bila rado prihvaćena. Iako su pisci u tom periodu pisali više po uzoru na srpske i hrvatske književnike, samim tim sebi stvarali probleme, nisu odustajali o stvaranja nečeg novog na vlastitom tlu.

Kritičari i recenzenti književnosti uglavnom će, kada je riječ o moderni, odmah krenuti s pričom o Musi Ćazimu Ćatiću, koji i jeste glavni predstavnik. Njegovo obimno djelo je u potpunosti modernističko, na odličan način je spojio zapadnu kulturu i ostatke Istoka u bošnjačkoj književnosti. Njegova poezija je subjektivna, individualna, slobodna, neobuzdana, neukrotiva sa primjesama pesimizma. On bježi iz svakodvnice u svijet svoje poezije, svijet žene i erotike. Svojim eskperimentima sa jezikom doprinio je da njegovo književno stvaralaštvo bude bezvremensko.

Bez obzira što je M. Ć. Ćatić glavni predstavnik ne treba zanemariti ni druge pisce koji su se odlično snašli u novom dobu i pisali isto tako odlična djela.

Pisci tog vremena također stvarajući modernistička djela koriste se njenim glavnim odlikama:

individualnost (Šefika N. Bjelevac, M. Kezman, Zilkida A. Tuzlanka, A. Riza, Sejluddin...)

subjektivnost (Nafija Sarajlić, Šemsudin Sarajlić, Abdurezak H. Bjelevac, Gazanfer, M. Š. Karišiković...)

pesimizam (Nafija Sarajlić, Šemsudin Sarajlić, Fadil Kurtagić, Gazanfer, Ali Suad, Zilkida A. Tuzlanka, Narcis, Jusuf Tanović)

bijeg od života (Nafija Sarajlić, Fadil Kurtagić, Sejluddin)

dosada, tavnodušnost i apatija (Šemsudin Sarajlić, Abdurezak Hifzi Bjelevac...)

bunt protiv društva (Nafija Sarajlić, Šemsudin Sarajlić, Gazanfer, Jusuf Tanović)

sloboda i neobuzdanost (Šemsudin Sarajlić, Abdurezak Hifzi Bjelevac, Narcis, A. Riza)

djela nemaju jasnu poruku (Šemsudin Sarajlić, Abudrezak Hifzi Bjelevac)

približavanje poezije s muzikom (M. Š. Karišiković, Ali Suad, M. Kezman, A. Riza).

Najveći broj djela u sebi krije subjektivnost. Pisici su svoje subjektivne doživljaje pretapali u riječi, tako da kroz njihova djela možemo da shvatimo i kakav su život živjeli, njihovu (ne)sreću, zaljubljenost i sve ostalo.

Pesimizam je uglavnom izazvan uskraćenom ljubavlju, ili ipak shvatanjem u koliko teškoj situaciji se nalazi društvo tog vremena, pa bih s ovom karaketiristikom povezala i bunt protiv društva, koji je vidljiv u nekoliko pjesama, naročito kod Jusufa Tanovića, koji se trudio da svojim stihovima probudi pobunu društva.

Nafija Sarajlić na sebi svojestven način kroz svoje "Teme" provlači odlike moderne. U priči "Željeznički službenik" bijeg od stvarnosti ona provlači kroz predstavljanje posla ovog službenika, gdje on ističe koliko je njegov posao dobar, lagan i poželjan, međutim kada ga pripovjedačica susreće vidi koliki se teret krio iza tog "laganog" posla.

Hermetičnost je prikazala kroz opis društva, odnosno seljana pri izgradnji nove škole u istoimenoj crtici. Seljani su prikazani kao ljudi koji nemaju povjerenje u novo vrijeme, školu, obrazovanje, ali svaki pojedinac vođen je većinom, na početku oštro odbijaju napredak, a kasnije ga prihvataju bez ikakvih osuda.

Šemsudin Sarajlić, također modernističke odlike provlači kroz cjelokupno svoje stvaranje. Njegova djela su skoro sva pesimistična, ali još jedna odlika moderne je i da djelo nema jasnu poruku, i baš to susrećemo u njegovoj crtici "Butter", koja nema nikakvu poruku, jednostavno je ispričan odlazak u vojsku.

Kod Abudrezaka H. Bjelevca element ravnodušnosti i apatije vidljiv je pri ponovnom susretu braće, koji je hladan, krut i iz njega je vidljivo koliko daljina udalji ljude.

Metoda koje sam koristila su: analitičko-sintetička, metoda generalizacije i konkretizacije, metoda klasifikacije, metoda modelovanja, deduktivna i induktivna metoda, te komparativna metoda. Naposljetku, bitno je spomenuti da ovaj rad ujedno predstavlja prvi rad ikad urađen na ovu temu. Dakle, u dosadašnjoj literaturi se ne mogu pronaći istraživanja na ovu temu. U tome se ogleda još jedan cilj rada, a to je doprinijeti proučavanju književne i kulturne baštine Bošnjaka. S obzirom na to da rad predstavlja jedan novitet, nadam se da će poslužiti akademskoj zajednici i biti od velike koristi pri proučavanju bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i kulture.

Izvori

"Biser", Mostar, Muhamed Bekir Kalajdžić, 1912-1918.

Literatura

1. Abdurezak Hifzi Bjelevac, "Pod drugim suncem", Mostar: Prva muslim. nakl. knjižara i štamparija (M. B. Kalajdžić), 1914.
2. Alija Pirić, "Šemsudin Sarajlić: (od društvene funkcije do književnoestetske umjetnosti) : (monografija)" Sarajevo: Dobra knjiga, 2009.
3. Alija Pirić, "Život i književno djelo Šemsudina Sarajlića: (doktorska disertacija)", Sarajevo, 1999.
4. Alija Pirić, "Stil i tekst : stiloopisne interpretacije književnih tekstova XX stoljeća", Tuzla: Bosanska riječ, 2000.
5. Abdurahman Nametak, "Musa Ćazim Ćatić", Tešanj: Narodni univerzitet, 1965.
6. Branko Milanović, "Od realizma do moderne", Sarajevo: Svjetlost, 1972.
7. Enes Duraković, "Bošnjačka književnost u književnoj kritici, Knjiga 3; Novija književnost - poezija", Sarajevo: Alef, 1998.
8. Enes Duraković, "Obzori bošnjačke književnosti", Sarajevo: Dobra knjiga, 2012.
9. Emina Memija i Lamija Hadžisomanović, "Biser književnohistorijaska monografija i bibliografija", Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, 1998.
10. Enver Kazaz, "Musa Ćazim Ćatić – književno naslijeđe i duh moderne", Tešanj, 1997.
11. Hajnrih Kloc, "Umetnost u XX veku", Novi Sad: Svetovi, 1995.
12. Irfan Horozović, "Na tragu Musina divana" u "Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću" Sarajevo, Institut za jezik i književnost, 1980.
13. Jacques Le Goff: "Drugačiji srednji vijek", Pariz; 1978

14. Muhsin Rizvić, "Musa Ćazim Ćatić između erotike i misitike, Izraz, br. 10, 1966, str. 67 – 77.
15. Muhsin Rizvić, "Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda, 1887-1918.", Sarajevo: Mešihat Islamske zajednice BiH, El – Kalem, 1990.
16. Mustafa Čengić, "Vještina pisanja" Sarajevo: DES, 2005.
17. Maximillian Braun, "Zaokret ka moderni, Musa Ćazim Ćatić", Život, broj: 2, 1978, str. 245 – 255.
18. Maximilian Braun, "Začeci evropeizacije u književnosti slavenskih muslimana u Bosni i Hercegovini" Sarajevo: Dobra knjiga, 2009.
19. Nafija Sarajlić, "Teme", Sarajevo: Zadruga, 1986.
20. Nehrudin Rebihić, "Figura "novih vremena" i povijesnih raskršća u bošnjačkoj književnosti preporodnog doba (postkolonijalno i imagološko čitanje): (završni diplomski rad)" Sarajevo, 2011.
21. Radovan Vučković: "Razvoj novije književnosti", Prilozi za istoriju književnosti BiH", Sarajevo: Institut za književnost i Svjetlost, 1991.
22. Sanjin Kodrić, "Studije iz kulturne bosnistike", Sarajevo: Slvistički komitet, 2018.
23. Sanjin Kodrić, "Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti", Sarajevo: Slavistički komitet, 2012.
24. Šaćir Filanra, "Bošnjaci i moderna", Sarajevo: BKC, 1996.
25. Tin Ujević; "Musa Ćazim Ćatić", Novi Behar, br. 10, str. 47. i 48
26. Vinko Brešić, "Praksa i teorija književnih časopisa" Zagreb: Periodica Croatica, 2014.
27. Zdenko Lešić, Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Marina Katnić-Bakaršić, Tvrtko Kulenović, "Savremena tumačenja književnosti", Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2006.
28. Zdenko Lešić, Novica Petković, Nikola Koljević, Nikola Kovač, Tvrtko Kulenović, Milan Đurčinov, "Moderna tumačenja književnosti", Sarajevo: Svjetlost, 1988.
29. Živoslav Adamović, Mladen Ivić, Veljko Vuković, "Metodologija i tehnologija izrade naučnih radova", Banja Luka: Compex, 2017.

Elektronski izvori

1. Dijana Hadžizukić, "Književna Hercegovina: Ogledi o piscima i književnim pojavama", dostupno na:

https://www.academia.edu/40784778/Književna_Hercegovina_ogledi_o_piscima_i_književnim_pojavama

pristupila: 8. 12. 2020.

2. Dubravka Ugrešić, "Ženski književni kanon", dostupno na:

<http://www.sveske.ba/bs/content/zenski-knjizevni-kanon>

pristupila 18. 5. 2021.

3. Enver Kazaz, "Stoljeće moderne bošnjačke poezije", dostupno na:

<https://strane.ba/enver-kazaz-stoljece-moderne-bosnjacke-poezije/>

pristupila: 28. 12. 2020.

4. Suada Džogović, "Bošnjačka književnost kroz historiju i pozicija žene u njoj", dostupno na:

https://www.academia.edu/35941206/BOŠNJAČKA_KNJIŽEVNOST_KROZ_HISTORIJU_I_POZICIJA_ŽENA_U_NJOJ

pristupila 15. 5. 2021.

Bibliografija

1. Abdurezak Hifzi Bjelevac "Pod drugim suncem" XI 1912, I, 6, str. 99-100; XII, 7, str. 122-124; I 1913, I 8, str. 147-150; I, 9, str. 176-178, III, 10, str. 200-208; IV, 11, str. 233-234; V, 12, str. 266-268; 15. XI, 10, str. 152-153, 15. XII, 12, str. 183-185, 1. I 1914, II, 13, str. 200-202; 15. I, 14, str. 214-215; 1-15. II, 15-16, str. 230-232; 1-15. III, 17-18, str. 262-264; 1. IV-1.V, 19-21, str. 295-299; 15. V-15. VI, 22-24, str. 331-335
2. A. D. G. "Amoru", I – 15 II 1914, ii, 16-16, str. 233
3. A. Riza "Bili smo zajedno", 15. I 114, II, 14, str. 218
4. Jusuf Tanović "Akord bola", 1. VI 1912, I,1, str. 11
5. Jusuf Tanović "Bjelci" 1. VIII 1913, II, 3, str. 37
6. Jusuf Tanović "Gatačka ruža", 15. I 1914, II, 14, str. 215
7. Jusuf Tanović "Glas slobode", 1. XI-1 XII 1918, III, 21-24, str. 292-293
8. Jusuf Tanović "In memoriam tiranno" 1. I 1914, II, 13, str. 198
9. Jusuf Tanović "Ljubavni azil" 15. X 1913, II, 7, str. 103
10. Jusuf Tanović "Majčino zaklinjanje" 1-15. II 1914, II, 15-16, str. 288
11. Jusuf Tanović "Mjesec" 1-15.V 1918, III, 9-10, str. 141
12. Jusuf Tanović "Na razboju" 1-15 III 1914, II, 17-18, str. 269
13. Jusuf Tanović "Pjesma momenta" 1. XI 1913, II, 5, str. 67
14. Jusuf Tanović "Plač robinje" 1. XII 1913, II, 1 1, str. 167
15. Jusuf Tanović "Priznanje" 1. XI 1913, II, 9, str. 132
16. Jusuf Tanović "Proljeće" 1. IX -1.X 1918, III, 17-20, str. 264
17. Jusuf Tanović "Sutonski snovi" V 1913, 1, 12, str. 268-269
18. Jusuf Tanović "Ti i ja" IV 1913, II, 1 1, str. 231

19. Jusuf Tanović "Tvoje rastavljanje" 1. IX-1.X 1914, II, 19-21, str. 300
20. Jusuf Tanović "U krvavoj noći" 15. IX 1913, II, 6, str. 83
21. Jusuf Tanović "U proljeće" 1. XI-1. XII 1918, III, 21-24, str. 293
22. Jusuf Tanović "Vjetar" 15. XI 1913, II, 10, str. 150
23. Jusuf Tanović "Život" 15. XI 1913, II, 12, 181
24. Mustafa Čelić Gazanfer "Njoj", 15. VI-1.VII 1912, i, 2-3 str. 16
25. Mustafa Čelić Gazanfer "Mrak" II 1913, I, 9, STR. 185
26. Mustafa Čelić Gazanfer "Suze", I 1913, I, 8, str. 162
27. Musa Ćazim Ćatić "Astarta" X 1912, I, 5, str. 78
28. Musa Ćazim Ćatić "Balkis" X 1912, I, 5, str. 77-78
29. Musa Ćazim Ćatić "Ester" I. X 1913, II, 8, str. 100
30. Musa Ćazim Ćatić "Fatime Ez-Zehra" X 1912, I, 5, str. 79
31. Musa Ćazim Ćatić "Fitnet" X 1912, I, 5, str. 79
32. Musa Ćazim Ćatić "George Sand" X 1912, I, 5, str. 79
33. Musa Ćazim Ćatić "Hansa" X 1912, I, 5, str. 78-79
34. Musa Ćazim Ćatić "Helena" X 1912, I, 5, str. 77
35. Musa Ćazim Ćatić "Hipatija" X 1912, I, 5, str. 78
36. Musa Ćazim Ćatić "Hram ljubavi" X 1912, I, 5, str. 81
37. Musa Ćazim Ćatić "Ja čekam", 15. VI – 15. VII 1912, I, 2-3, str. 9
38. Musa Ćazim Ćatić "Jeane d'Arc" X 1912, I, 5, str. 79
39. Musa Ćazim Ćatić "Judita" X 1912, I, 5, str. 79
40. Musa Ćazim Ćatić "Kamelije" X 1912, I, 6, str. 98-99

41. Musa Ćazim Ćatić "Karmen Sylva" X 1912, I, 5, str. 79-80
42. Musa Ćazim Ćatić "Kleopatra" X 1912, I, 5, str. 78
43. Musa Ćazim Ćatić "Kraj Neretve", V 1913, I, 12, str. 263
44. Musa Ćazim Ćatić "Krvavi stihovi", 15. I 1914, II, 14, str. 213
45. Musa Ćazim Ćatić "Kurban bajram", 15. X 1913, II, 10, str. 145
46. Musa Ćazim Ćatić "Kurban-bajramski kandilj" XII 1912, i, 7, str. 131
47. Musa Ćazim Ćatić "Lady Godiva" X 1912, I, 5, str. 79
48. Musa Ćazim Ćatić "Majsko jutro", XI 1912, I, 6, str. 98
49. Musa Ćazim Ćatić "Merjem" X 1912, I, 5, str. 78
50. Musa Ćazim Ćatić "Moja ispovijest" III 1913, I, 10, str. 198
51. Musa Ćazim Ćatić "Mystika", 15. VI – 1. VII 1912, I, 2-3, str. 4
52. Musa Ćazim Ćatić "Nigjar" X 1912, I, 5, str. 80
53. Musa Ćazim Ćatić "Nostalgija", 15. vi-1.VII 1912, I, 2-3, str. 4
54. Musa Ćazim Ćatić "Nox", IX 1912, I, 4, str. 53
55. Musa Ćazim Ćatić "Pejsaž" XI 1912, I, 6, str. 99
56. Musa Ćazim Ćatić "Pod višnjom" XI 1912, I, 6, str.99
57. Musa Ćazim Ćatić "Ramazanska večer" 1. VIII 1913, II, 3, str. 36
58. Musa Ćazim Ćatić "Remontati" XI 1912, I, 6, str. 99
59. Musa Ćazim Ćatić "Sapho" X 1912, I, 5, str. 77
60. Musa Ćazim Ćatić "Smrt" XII 1912, I, 7, str. 131
61. Musa Ćazim Ćatić "Teubei nesuh" 15. VIII 1913, II, 4, str. 53
62. Musa Ćazim Ćatić "Tvoje oči" 15. x 1913, ii, 8, str. 116

63. Musa Ćazim Ćatić "U lovu" XI 1912, I, 6, str. 99
64. Musa Ćazim Ćatić "U mojoj bašti" XI 1912, I, 6, str. 99
65. Musa Ćazim Ćatić "U mom atelijeru" I 1913, I, 8, str. 154-155
66. Musa Ćazim Ćatić "U svijetloj noći", IX 1912, II, 5, str. 71
67. Musa Ćazim Ćatić "Vizija" II. VI 1912, I, 1, str. 7
68. Musa Ćazim Ćatić "Zulejha" X 1912, I, 6, str. 77
69. Mirhab Šukri Karišiković "Uvehla majska ruža" 1. VI 1912, I, I, str. 6-7
70. Nafija Sarajlić "Dobri", 1-15.IV 1918, III, 7-8, str. 121-122
71. Nafija Sarajlić "Jedan čas", 1.-15.III 1914, II, 17-18, str.268
72. Nafija Sarajlić "Kokošija pamet", X-XI 1918, III, 21-24, str.304-305
73. . Nafija Sarajlić "Nekoliko stranica" "Tebi," X-XI 1918, III, 21- 24, 306-307
74. Nafija Sarajlić "Nova škola", 1.-15.VIII 1918, III, 15-16, str. 240
75. Nafija Sarajlić "Odbrana", 1.IV-1.V 1914, II, 19-21, str.311- 312
76. Nafija Sarajlić "Otrcane pantole", 15.V-15.VI 1914, II, 22-24, str.364-365
77. Nafija Sarajlić "Paketi", 1.IX-1.X 1918, III, 17-20, str.273
78. Nafija Sarajlić "Patent", 1.X-1.IX 1918, III, 17-20, str. 275-276
79. Nafija Sarajlić "Podvornici", X-XI 1918, III, 21-24, str.305
80. Nafija Sarajlić "Poplav", 1.IV-1.V 1914, II, 19-21, str.312-313
81. Nafija Sarajlić "Sijena gore", 1.IV-1.V 1914, II, 19-21, str.313
82. Nafija Sarajlić "Šumareva Zorka", 1.IV-1.V 1914, II, 19-21, str.312
83. Nafija Sarajlić "Teme", 1-15.III 1914, II, 17-18, str. 267
84. Nafija Sarajlić "Tiho, tiho", 1.-15.III 1914, II, 17-18, str.268
85. Nafija Sarajlić "Turhe", 1.-15.IV 1918, III, 7-8, str. 121-122
86. Nafija Sarajlić "U četiri oka", 15. V-15.VI 1914, II, 22-24, str. 363-364
87. Nafija Sarajlić "Zadruga", 1.-15.VIII 1918, III, 15-16, str.241- 242

88. Nafija Sarajlić "Zločinac", 1.-15.11 1914, II, 17-18, str. 268- 269
89. Nafija Sarajlić "Željeznički službenik", 15.V-15.VI, 1914, II, 22-24
90. Sukejna "Blago im je blago" 15. II 1913, II, 3, str. 25
91. Sejfuddin "Mojoj ljubavi" 15. VII 1913, II, 2, str. 22-23,1. VIII, 1913, 3, str, 38-39;
15. VIII, 4, str. 55
92. Šemsudin Sarajlić "Bez naslova"15. V-15.VI 1914, II, 22-24
93. Šemsudin Sarajlić "I opet" 15. VIII 1913, II, 4, str. 56-57
94. Šemsudin Sarajlić "Kad bolovah" 15. IX 1913, II, 6, str. 87
95. Šemsudin Sarajlić "Na pendžeru" II 1913, I, 9, str. 176
96. Šemsudin Sarajlić "Na rastanku" 1. IX-1.X 1918, III, 17-20, str. 272-273
97. Šemsudin Sarajlić "Reče doći" 1. VII 1913, II, 1, str. 4
98. Šemsudin Sarajlić "Ružica" 15. VII 1914, II, 22-24, str. 365
99. Šemsudin Sarajlić "Smiluj se" 15. V- 15. VI 1914, II, 22-24, str. 354
100. Šefika Nesterin Bjelevac "Idu dani", X 1912, I, V, str. 83
101. Šefika Nesterin Bjelevac "Ljubavi", III 1913, I, 10 str. 213
102. Zilkida A. Tuzlanka "Moja tuga" 1. XI 1913, II, 5, str. 73